

**ЎЗБЕКСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ХАЛЫҚ ТӘЛИМ ҰЎЗИРЛИГИ**

**ЎЖИНИЯЗ АТЫНДАҒЫ НЎКИС МӘМЛЕКЕТЛИК
ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ИНСТИТУТЫ**

**А.Абдуллаев, Б.Каллиева, Ж.Жугинисова,
М.Алламбергенова, З.Ильясова**

**Информатика ҳәм информациялық
технологиялары**

НЎКИС - 2007

А.Абдуллаев, Б.Қаллиева, Ж.Жугинисова, М.Алламбергенова, З.Ильясова.
Информатика хәм информациялық технологиялары. (методикалық қолланба) Нөкис-
2007ж. 75-бет

Усы методикалық қолланба информатика хәм информациялық технологиялары пәни бойынша билимлендириў стандартқа тийкарланып жазылған. Онда компьютер илиминиң тийкарғы қурамы болған **Windows** операцион системасы, **MS EXCEL** электрон кестеси, **MS Word** текст процессоры, **Paint** графикалық редакторы, **Power Point** презентацион программасы, **Internet** хәм электрон почтадан пайдаланыў тийкарлары келтирилген.

Методикалық қолланба институттың барлық бакалавр бағдары қәнийгелиги талабаларына арнап исленген.

Әжинияз атындағы НМПИ диң
Оқыў методикалық кеңесинде
тастыйықланған

Пиқир билдиргенлер:

Х.Атаджанов - ӨзР ИА ҚҚБ ниң үлкен илимий хызметкери, ф-м.и.к.

М.Ещанов - КМУ жанындағы №1 академиялық лицей доценти, т.и.к.

Редактор: Қ. М. Қощанов

Корректор: У.Балымова

Информатика пәни хәм оның тийкарғы түсиниклери.

Хабар хәм оның қәсийетлери.

Реже:

1. Хабар технологиялар ҳаққында түсиник.
2. Информатика пәниниң мақсети хәм ўазыйпалары.
3. Информация түрлери хәм оның қәсийетлери, өлшем бирликлери.
4. Жаңа информациялық технология ҳаққында түсиник.

Таяныш түсиниклер:

Хабар технологиялар ҳаққында түсиник. Информация; информация дереги; информация түрлери; үзликсиз, дискрет информация; информацияның өлшем бирликлери;

Әдебиятлар:

1. А. Саттаров Информатика хәм хабар технологиялары Нөкис, Билим 2005 ж.
2. А. А.Абдукодиров Хабар технологиялары. Нөкис, Билим 2005 ж.

Хабар технологиялары хабарларды жыйнаў, сақлаў, узатыў, қайта ислеў усыл хәм қураллары жыйындысы.

Хабар технологиясының келип шығыўы хәм раўажланыўын белгилеўши ишки хәм сыртқы факторлар бар болып, оларды төмендегише сыпатлаў мүмкин:

Ишки факторлар-бул хабарлардың пайда болыўы (жаратылыўы), түрлери, қәсийетлери, хабарлар менен хәр түрли әмеллерди орынлаў, оларды жәмлеў, узатыў, сақлаў хәм т.б.

Сыртқы факторлар - бул хабар технологиясының техникалық-үскене қураллары арқалы хабарлар менен хәр түрли ўазыйпаларды әмелге асырыўды билдиреди.

Сиз қандайда бир мағлыўмат ҳаққында бир област (республика, район)та жасайтуғын достыңыз менен пикир алмаспақшысыз дейик. Буны хәр түрли жоллар арқалы әмелге асырыўыңыз мүмкин. Сиз достыңызға өз пикириңизди (өз нәўбетинде, достыңыз да сизге жуўабын) төмендеги усыллар арқалы жеткизиўиңиз мүмкин:

- 1) байланыс бөлими арқалы (жазба түрде);
- 2) телефон тармақлары арқалы (аўызеки);
- 3) заманагөй телекоммуникация қураллары арқалы.

Заманагөй телекоммуникация қуралларының мүмкиншиликлери жудә кең система болып, оған компьютер, мультимедия қураллары, компьютер тармақлары, интернет, интранет сыяқлы түсиниклерден басқа бир қатар жаңа түсиниклер де киреди. Буларға хабар системалары, хабар системаларын басқарыў, хабарларды узатыў системалары, мағлыўматлар базасы, мағлыўматлар базасын басқарыў системасы, билимлер базасы сыяқлылар киреди.

Информатика пәни, мақсети хәм ўазыйпалары.

Информатика пәни информациялардың қәсийетлерин, техникалық қураллар жәрдемінде адамзат хызметиниң хәр қыйлы тараўларында оларды жазып көрсетиў, жыйнаў, қайта ислеў хәм жеткерип бериўдиң усылларын үйретеди.

Информатиканың раўажланыуы электрон есаплау техникасының (ЭЕМ) раўажланыуы менен тиккелей байланыслы. Жаңа жетилскен ЭЕМ лердин дөретилиуи информатиканың раўажланыуына қозғау салса, өз гезегинде информацияны жыйнау хэм қайта ислеудин жаңа системалары ЭЕМ ниң қолланылыуының жаңа мүмкиншиликлерин ашпақта. Компьютер менен ислесе билиу уқыпшылығы ҳазирги заман адамының мәдениятының бир элементи болып қалмақта.

Информатика - информацияны жыйнау, сақлау хэм қайта ислеу, жеткерип бериу нызамлықларын үйрететуғын пән деп қарауға болады. Бирақ информацияны жыйнау, оны түрлендириу, хэм пайдаланыушыға бериу, алгоритм хэм ЭЕМ ниң жәрдемисиз мүмкин емес. Сонлықтан информатика пәниниң қурамын бир биринен ажыратуу мүмкин емес, тығыз байланысқан үш бөлектен, **техникалық қураллардан, алгоритмлерден хэм информациялардан** турады десек орынлы болады.

Мектеп оқыушыларын, академиялық лицей, кәсип-өнер колледжлери хэм жоқары оқыу орындарының студентлерин информация теңизинде бағдар алыу, өзине керекли информацияны айырып алыу хэм оның дурыслығын бақалай билиуге, ЭЕМ лер менен қатнас жасай билиу, өзиниң оқыу программасы көлеминдеги мәселелерди ЭЕМ де шешиуге үйретиу бул информатика хэм есаплау техникасы пәниниң тийкарғы ўазыйпасы болады.

Информация ҳаққында түсиник.

Информация - бул тек ғана китаптан, газета мақаласынан ямаса жаңалықларды еситтириуден алынған хабарлар болып қалмастан, оған гилттиң көринисинде, қурамалы биологиялық молекуланың дүзилисинде, космос кемесине берилетуғын радиосигналларда сақланатуғын хабарлар да жатады.

Информация сөзи латынша INFORMATIO сөзинен алынған болып „түсиндириу“, „талқылау“ деген мағананы аңлатады. Ол әҳмийетли үш сыпатқа ийе болыуы зәрүр:

1. Информация үйренилип атырған нәрсе ямаса қубылысты хәр тәрәплеме толық тәрийиплеуи, яғный информация толық сыпатына ийе болыуы тийис;
2. Информация белгили мағанада қунлы болыуы керек керисинше жағдайында оннан пайдаланыу зәрүрлиги туўылмайды. Бул информацияның қунлылығы сыпатын аңлатады;
3. Информация исенимли болыу керек, керисинше жағдайда оны қайта ислеуге зәрүрлик туўылмайды.

Биз, информацияны жыйнауға, сақлауға, бериуге, қайта ислеуге хэм пайдаланыуға болатуғынын билемиз.

Информацияны аңлатыу хэм жеткерип бериу зәрүрлиги сөйлеудин, жазыудың, көркем өнердин пайда болыуына алып келеди, китап басып шығарыуды, почта байланысын, телеграф, телефон, радио хэм телевидениени турмысқа асырады.

Информацияның өлшем бирликлери. Информацияның көлемин өлшеу ушын бит хэм байтлар менен бир қатарда, оларға қарағанда әдеуир ирирек өлшем бирликлер де пайдаланылады Кбит (бир килобит) $=2^{10}=1024$ бит Мбит (бир мегабит) $=2^{20}=1048576$ бит (1 млн бит)

1 Гбит (бир гигабит) $=2^{30}=1073741824$ бит (миллард бит)

1 Кбайт (бир килобайт)= 2^{10} =1024 байт (1 млн байт)

1 Мбайт (бир мегабайт)= 2^{20} =1048576 байт (1 млн.байт)

1 Гбайт (бир гигабайт)= 2^{30} = 1073741824 (1 млрд байт)

Хәзирги заман хабар технологиясының келешеги. Жәмийетимиздің хәр түрли тараўлары раўажланып атырған бүгинги күнде хабарларды тараўлар арасында, мекемелер арасында алмасыў мәселеси жаңадан - жаңа техника хәм технологияларды қолланыў зәрүрлигин туўдырмақта.

Республикамыздың ғәрезсизлиги хәм оның пүткил дүнья жәмийетшилигинде абыройы өсип баратырғанлығы хабарларды тек ғана мәмлекетимиз ишинде ғана емес, бәлким дүньядағы басқа мәмлекетлер менен алмасыў мәселесин қоймақта, бул хабарлар республикамыздың экономикалық хәм сиясий жағдайын жоқары көтериўге қаратылғанлығы мәлим.

Дәслеп халық хожалығының барлық тараўларына компьютер техникасын кеңнен таратыў хәм бунын менен өндиристинң нәтийжелилигин хәм қуўатын бир неше мәрте асырыўға ерисиў тийис.

Инсан ушын қәўипли ямаса аўыр болған тараўларда да ЭЕМ ге тийкарланған роботлардан пайдаланылмақта. Буған атом электр станцияларындағы ямаса түрли химиялық кәрханалардағы жумысларды мысалға келтириў мүмкин.

Космосты изертлеў, жаңа планеталарды үйрениў ушын жиберилип атырған космослық кемелерде компьютер техникасы хәм арнаўлы программалар менен басқарылады.

Бүгинги күнде пүткил дүнья жүзинде бул тараўда үлкен жумыслар әмелге асырылмақта. Байланыс тараўында да хабар технологиялары жаңа басқышқа көтерилмекте.

Бул орында **электрон почта** айрықша әҳмийетке ийе. Ол өз-ара байланысқан компьютерлер тармағы жәрдеминде баспа сөз хабарлары (текст, сүўрет, сызылма) хәттеки сесли хабарларды пайдаланыўшыға жеткерип бериў ушын хызмет етеди хәм қәлеген ўақытта керекли мағлыўматты излеў хәм оннан пайдаланыў имканиятын береді.

Узақ аралықлардан телевизиялық көрсетиўлерди қабыллаў, жеткерип бериў, ямаса дүньядағы барлық мәмлекетлер менен телефон байланысын әмелге асырыў ушын хызмет ететуғын жердің жасалма жолдасларының жумыслары да компьютер хәм арнаўлы программаларға тийкарланғанлығы сыр емес.

Бул илимий изертлеў ислерин дүньяда көзге көринген хәм көп тараўларда жетекши орынды ийелеген Республика Илимлер Академиясы жанындағы „Кибернетика“ илимий - ислеп шығарыў бирлеспеси әмелге асырылмақта. Белгили алым, В. К. Қабуловтың усынысы менен шөлкемлестирилген бул илимий мәкемениң илимпазлары халық хожалағының хәр түрли тараўлары: экономика, космос, биология, медицина, аўыл-хожалығы, техниканың түрли тараўларында кибернетикалық системалар жаратыў бағдарында тынбай излениўлер алып барылмақта.

Өз бетинше үйрениў ушын сораўлар

1. Информатика пәниниң мақсети ҳәм ўазыйпалары?
2. Информация дегенде нени түсинемиз?
3. Ҳәзирги заман хабар технологиясы дегенде нени түсинесиз?
4. Информатика пәниниң раўажланыўына үлес қосқан Өзбекстанның қандай атақлы илимпазларын билесиз?
5. Информацияның өлшем бирликлерин айтың?

Есаплаў техникасының раўажланыў тарийхы ҳәм әўладлары. Жеке компьютерлер ҳәм олардың түрлери.

Реже:

1. ЭЕМ ның раўажланыў тарийхы, әўладлары.
2. Жеке компьютерлер ҳаққында түсиник.
3. Компьютердиң тийкарғы қурылмалары.
4. Компьютердиң қосымша қурылмалары.

Таяныш түсиниклер:

Есаплаў техникасы раўажланыў тарийхы; Фон Нейман принципи; ЭЕМ ниң әўладлары; жеке компьютерлер; процессор, яд қурылмасы, монитор, клавиатура, модем, сканер, принтер, планшет

Әдебиятлар

1. А. Саттаров Информатика ҳәм хабар технологиялары Нөкис, Билим 2005 ж.
2. А. А.Абдукодиров Хабар технологиялары. Нөкис, Билим 2005 ж.

Есаплаў техникасының раўажланыў тарийхы. Есаплаў техникасы өзиниң раўажланыў тарийхында төрт басқышқа бөлинди.

1. Механикалық машиналарға шекемги дәўир.
2. Механикалық машиналар дәўири.
3. Электро-механикалық машиналар дәўири.
4. Электрон есаплаў машиналар дәўири.

Электрон есаплаў машиналарының әўладлары, түрлери ҳәм дүзилислери. Тарийхий жақтан қысқа ўақыт даўамында (35-40 жыл аралығында) ЭЕМ ниң бес әўлады дөретилиди.

ЭЕМ лердиң **биринши әўладлары** (50-жыллардың басларына шекем) қатарына ғәрезсиз мәмлекетлердиң дослық аўқамы мәмлекетлериниң илимпазлары тәрәпинен дөретилген МЭСМ, БЭСМ-1, БЭСМ-2, Стрела, М-3, Минск-1, Урал-1, Урал-2, М-20 ҳәм т. б. машиналары киреди. Бул машиналардың ҳәммеси электрон лампалар тийкарында қурылған. Олар өлшеминиң үлкенлиги, электр куўатын көп талап ететуғынлығы, әмеллерди орынлаў тезлигиниң төменлиги, үлкен муғдардағы информацияларды сақлай алмайтуғынлығы ҳәм исенимсизлиги менен ажыралып

турады. Бул топардағы машиналар секундына 10000 операция орынлайды, ядына тек 2047 ге шекем сан сыяды.

ЭЕМ лердің **екінші әулады** (1960-жыллардың баслары) транзисторлардан (ярым өткізгішли хәм магнитли элементлерден) дүзилген. Екінші әулад ЭЕМ лерінде оннан алдыңғы әуладтағыға қарағанда тезирек хәм исенимлилиги көбирек мағлыұматларды қайта ислеу имканияты жаратылды. ЭЕМ ниң екінші әуладына төмендеги машиналар киреди: МИНСК-2, Раздан-3, М-220, БЭСМ-6, Урал-32 хәм басқалар. Бул ЭЕМ лердің орташа тезлиги 100000 әмел секунд ядына 10000 ға дейинги сан сыяды.

ЭЕМ ниң **үшінші әулады** (60-жыллардың ақыры) көпшилик транзисторлар хәм хәр қыйлы запас бөлеклер орнына интеграл схемалардан кең көлемде пайдаланыу менен сыпатланады. Интеграл схемаларды пайдаланыу салдарынан машиналардың техникалық хәм ислетиу сыпатламаларын бир қанша жақсылауға, атап айтқанда ықшамласыуы хәм ислеу тезлигиниң артыуын тәмийинлеуге ерисилди. Яд сыйымы 2048 Кбт қа шекем жетти. Бул әулад машиналарын, бирден-бир системада (ЕС-единная система) биргеликте ислеп шығарылған машиналар қурайды. Соның ушын бул түрдеги есаплау машиналарының атамасы ЕС тан басланады. Бул түрдеги машиналар секундына 2 млн. ға дейин түрли арифметикалық әмеллерди орынлауы мүмкин болды.

ЭЕМ ниң **төртінші әулады** 1970-жыллардан баслап пайда бола баслады. Оларда элемент базасы сыпатында үлкен интеграл схемалар, яғный 1 сантиметр көлемде 100 мыңға жақын элементти бирлестиретуғын микросхемалар қолланылды. Бундай ЭЕМ лерден коллектив түрде пайдаланыу, ЭЕМ лер тармағын хәм жеке компьютерлер жаратуу имканияты тууылды.

Хәзирги ўақытта **бесінші әулад** ЭЕМ лери пайдаланылмақта Бул ЭЕМ лер ушын элементлик базасына жоқары үлкен интеграллық схема (СБИС) қойылған. Оның тезлиги секундына 1 млрд.дан 10 млрдқа шекем операция орынлайды.

Енди **компьютердің тийкарғы қурылмалары** менен танысамыз. Ол төмендеги тийкарғы қурылмалардан ибарат.

- Система блогы;
- Монитор;
- Клавиатура.

Система блогы - компьютердің жұмысын тәмийинлейди хәм басқарады. Соның ушын да оны көбинесе „компьютер“ деп те атайды.

Ол төмендегіше бөлімлерден тұрады.

Микропроцессор - компьютердің іс-істейтін тәміінлейтуғын хәм компьютер құрылмалары жұмысын басқаратуғын құрылма. Ол компьютердің іс-істейтін тезлігін анықлайды. Компьютерлер микропроцессор түрі менен ажыратылады. Хәзіргі күнде микропроцессордың хәр қыйлы түрлері бар: INTEL, PENTIUM.

Оператив яд - компьютердің ўақытша яды, ол компьютер іс-істейтін атырған ўақытта мағлыўматларды сақлайтуғын құрылма. Компьютер имканиятлары оператив ядтың көлеміне байланыссы болады. Оператив ядтың көлемі қаншалық үлкен болса, соншалық дәрежеде компьютер көп мағлыўматлар үстінде түрлі әмеллерді орындай алыў имканиятына ийе болады.

Өзгермес яд - мағлыўматлар тұрақлы сақланатуғын арнаўлы құрылма. Яд көлемі менен өлшенеді. Көлем үлкен болса, компьютер сонша көп мағлыўматларды сақлаў мүмкіншілігіне ийе болады.

Монитор - бул телевизор, яғный компьютердегі мағлыўматларды экранда сүүретлейтін құрылма. Мониторлар реңлі, ақ-қара хәм суйық-кристаллы түрлерге ийе. Өлшемі телевизорға ұқсас: 14, 15, 17, 19, 21 дюйм хәм тағы басқа. 15 дюймлі мониторлар кеңірек тарқалған. 17-21 дюймлі мониторлар әдетте графика менен шұғылланыўшылар үшін қолайлы.

Клавиатура - бул баспа машинка, ол мағлыўматларды компьютерге киритиў үшін мөлшерленген.

Принтер - бул мағлыұматларды қағазға шығарыұшы қурылма. Ҳазирги күнде принтерлердиң бир неше түрлери бар. Принтерлер әдетте еки түрли режимде - текстли ҳәм графикалық түрли режимлерде ислеұи мүмкин. Принтерлердиң төмендегише түрлери бар:

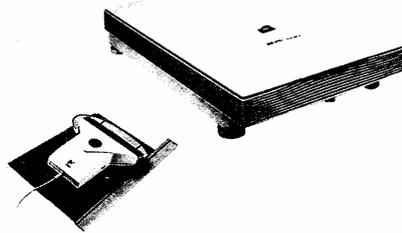
- **Матрицалы принтерлер.** Бундай принтерлерде көринис точкалардың ийнелер урылыұлары арқалы сұұретленеди.
- **Пүркегишли принтерлер.** Бундай принтерлерде ийнелер орнында жиңишке найшалар - соплолар болады. Порошок арқалы ислеиди.
- **Лазерли принтерлер.** Лазерли принтерлер жиңишке лазер нурларын жибериұ арқалы бояұды барабанға жиберип барабанның қағазға урылыұы жәрдемінде көринислер пайда болады. Бундай принтерлер де ренди ҳәм ренсиз көринислерде баспаға шығарады. Бундай принтерлер ең сапалы баспаға шығарыұшы принтерлер болып есапланады.

Мышь - мағлыұматты компьютерге киритиұди тезлестириұши ҳәм компьютер менен пайдаланыұшы арасындағы қарым-қатнасты жеңиллестириұши қурылма.

Сканер - қағаздағы текстли яки сұұретли мағлыұматты компьютерге киритеди.

Факс-модем - телефон тармағы арқалы сыртқы тармақтағы басқа компьютер менен мағлыұмат алмасыұды тәмийинлейди.

Тармақ карточкасы - компьютерди ишки локаль тармаққа қосыұ имканиятын береди. Локаль тармақ бир неше компьютерди бирлестиреди ҳәм мағлыұмат алмасыұ имканиятын береди.

Мультимедиа - компьютер жәрдеминде музыка ҳәм даұыслы мағлыұматларды көрсетиұди тәмийинлеұши қурылма.

Планшет - компьютерге қандайда бир сызылма ямаса сұұтретти қәлем жәрдеминде киритиұши қурылма.

Микрофон - даұыс яки қосықты компьютерге киритиұши қурылма.

Дискета - мағлыұматты бир компьютерден екншисине узатыұ ушын ҳәм мағлыұматларды сақлаұ ушын жаратылған дәслепки магнитли қурылма.

Өз бетинше үйрениуі үшін сораулар

1. ЭЕМ тийкарғы қурылмаларын айтып берің ?
2. ЭЕМ ниң неше әулады бар.
3. Ишки ядқа нелер киреди?
4. Сыртқы ядқа нелер киреди?
5. Киритиуі-шығарыуі қурылмасына нелер киреди?
6. Компьютердиң қосымша қурылмалары.

Компьютердиң программалық тәмийинлениуі. Операцион система.

Реже:

1. Программалы тәмийинлеуі ҳаққында түсиник.
2. Операцион системалар ҳәм олардың түрлери.
3. Компилятор ҳәм интерпретатор ҳаққында түсиник.
4. MS DOS операцион системасы ҳәм дүзилиси.

Таяныш түсиниклер:

Программалық тәмийинлеуі, системалы файллар, операцион системалар, операцион системаның түрлери, компилятор, интерпретатор; MS DOS операцион системасы; MS DOS тың жүклениуі; MS DOS тың дүзилиси; буйрық файллары; файллар; каталоглар;

Әдебиятлар:

1. А. Саттаров Информатика ҳәм хабар технологиялары Нөкис, Билим 2005 ж.
2. А. А.Абдукодиров. Хабар технологиялары. Нөкис, Билим 2005 ж.

Компьютерде қолланылатуғын программалар жыйнағы оның программалық тәмийинлениуін қурайды.

Бул программалар комплекси (жыйнағы) компьютерди басқарыудан тысқары информацияны жыйнау қайта ислеуі, сақлау ҳәм жеткерип беріуі менен байланысly болған барлық әмеллердиң орынланыуын тәмийинлейди.

Программалық тәмийинлеуі тийкарынан алғанда еки топарға бөлинеди:

- системалы басқарыуі программалары ҳәм операцион системалар;
- әмелий программалар.

Операцион системадағы программалардың тийкарғы ўазыйпасы компьютердиң жұмыс ислеуін басқарыудан ибарат болып соның ишинде әмелий ҳәм системалы басқарыуі программалары орынлауы өз ишине алады. Операцион система программалық тәмийинлениуіниң тийкарғы үлеслериниң бири болып, ол тез ислеуіши ядта жайласады. Операцион системалар компьютердиң түрине (типине) байланысly болып, бир түрдеги компьютерлердиң операцион системасы басқа түрдеги компьютерлерге бәрқулла сәйкес келе бермейди.

Системалы басқарыу программалары операцион системанын мүмкіншіліклерин кеңейтеди, компьютердің ҳәр қыйлы жағдайда (режимде, тәртіпте) жұмыс ислеуин тәмийинлейди. Бул топардағы тийкарғы программалар ядта тез ислеуши, ал қалғанлары болса, сыртқы ядта жайласып, олар бул программаларды машина тилине аударыу, орынланыуын қадағалау сыяқлы программаларды өз ишине алады.

Әмелий программалар программалық тәмийинлениуге жәмийетли рольди атқарады.

Әмелий программалар мағлыұматты қайта ислеуде қолланылады. Әмелий программалардың ядта ийелейтуғын орны операцион система хәм системалы басқарыу программаларына қарағанда әдеуир үлкен болады.

Әмелий программалар әдетте сыртқы ядта сақланып оларға төмендеги программалар мысал бола алады.

- өндиристи хәм тәжирийбени басқарыу;
- билим үйретиу хәм қадағалаушы;
- ойын;
- үскенелик (инструментал);
- редакторлау (дүзетиу).

Әмелий программалар орынлаушының буйыртпасы бойынша программистлер тәрәпинен таярланатуғынын атап өтиуимиз керек.

Компьютердеги системалы басқарыу бағдарламаларына трансляторлар (инглизше «TRANSLATOR» - қарақалпақша «дилмаш») хәм хызмет етиуши программалар жыйнағы киреди.

Транслятор, адам қолланатуғын программастырыу тилинен компьютер түсинетуғын тилдің ортасында «дилмашлық» ұазыйпасын атқарады, яғный программалардың программастырыу тилинен компьютер тилине аударады. Транслятор интерпретатор хәм компиляторға бөлинеди.

Интерпретатор программада келтирилген көрсетпелердің хәр қайсысын машина тилине аударады хәм ол буйрық толық орынланғанша оннан кейинги буйрықты машина тилине аудармайды.

Ал, компилятор болса, программаны толығы менен машина тилине аударады жиберилген қәтелер ҳаққында мағлыұмат береди хәм қәтелер болмаса, онда бул программаны орынлайды.

Системалы программалар жыйындысы операцион системаны дүзеди.

Операцион система-компьютер иске түсиуи менен жүклениуши усындай бир программа, бул программа пайдаланыушыға ЭЕМ менен байланыс жасау қуралы болып хызмет қылады, оның барлық қурылмалары исин басқарыу имканиятын береди. Операцион система жәрдемінде тез ислеуши оператив ядтан пайдаланыу, дисклардағы мағлыұматларды оқыу яки мағлыұматларды дискларға жыйнау, әмелий программаларды иске түсириу хәм усындай түрли ислерди әмелге асырыу мүмкин. Операцион системаға талап барлығының тийкарғы себеби ондағы программаларсыз бундай ислерди орынлау ушын бир қанша басқышлардағы жүзлеп яки мыңлап элементар әмеллерди орынлауға тууры келеди.

Қағыйда бойынша IBM PC компьютерлері MICROSOFT CORPORATION MS DOS операция системалары жәрдеминде басқарылады.

MS DOS системасы төмендегі бөлімлерден дүзілген.

Киритиу-шығару базалы системасы (BIOS): ЭЕМ ның тұрақлы яд құрылмасында жайласқан болып, компьютер ишине орнатылған болады. Оның ұазыйпасы киритиу-шығару менен байланыслы болған операция системаның әпиуайы хәм универсал хызметлерин орынлаудан ибарат. Бул система компьютерди жаққанда, оның ядын хәм құрылманың исин тексеруиуи текстти өз ишинде сақлайды. Буннан басқа, онда ОС жүкленуиун тәмиинлеуиуи программа жайласқан.

ОС ны жүклеуиуи жүдә қысқа программа болып, ол MS DOS дисктиң биринши секторында жайласқан болады.

Бул программаның ұазыйпасы MS DOS ты жүклеуди жуу мақластыруиуи ОС ның қалған 2 модулин оқыудан ибарат.

Қатты дискта ОС жүклеуиуиси 2 бөлімнен құралған. Бул қатты дисктиң дисководларға ажыратылуиуына байланыслы. Биринши бөліми қатты дисктиң биринши бөлімінде жайласады хәм тәмиинлеуди қатты дисктиң қайсы бөліминен дауам етиу кереклигин көрсетеди. Екинши бөліми-көрсетилген бөлімниң биринши бөлегинде жайласқан болып, ядқа MS DOS тың модуллерин көширеди хәм басқаруиуды оларға береди.

IO.SYS хәм MS DOS.SYS дискли файллар. Оларды ОС жүклеуиуиси ядқа көширеди хәм компьютер ядында тұрақлы сақлайды.

IO.SYS (INPUT-OUTPUT) - BIOS тың ядтағы дауамы болып есапланады. MS DOS.SYS DOS тың жоқары дәрежедегі ұазыйпаларын орынлайды.

MS DOS тың буйрық процессоры пайдалануиуиуи кириткен командаларды қайта ислейди. Буйрық процессоры ОС жүкленип атырған дисктиң COMMAND.COM файлларында жайласады. Пайдалануиуиуиуиуи „ишки“ деп аталатуғын гейпара командаларын, яғный (TYPE, DIR, COPY) ды буйрық процессоры өзи орынлайды. Қалған сыртқы командаларды орынлау үшін тууры келетуғын программаны излейди, оны ядқа көширип, басқаруиуды оған береди.

MS DOS тың сыртқы командалары ОС менен биргеликте жүкленетуғын файллардағы программалар, мәселен: FORMAT.

Драйвер құрылмалары MS DOS тың киритиу-шығару системасын толықтыруиуиуи хәм жаңа құрылмалардың исин тәмиинлеуиуи арнаулы программалар. Мәселен, драйвер жәрдеминде компьютер ядының бөліми болған „электрон диск“ пенен ислеу мүмкиншиликлери тууылады. Бунда драйверлер аты CONFIG.SYS файлында көрсетиледи.

Файллар хәм каталоглар. Магнит дискларда мағлыуатлар файлларда сақланады. **Файл** - дисктиң белгили бир аты менен аталуиуиуи бөлеги болып, онда белгили бир мағлыуатлар сақланады.

Мәселен: Программа текстлери, орынлауға таяр болған программалар хәм т. б.

Файллар 2 түрде болады. Бул текстли хәм екилик системалы. Текстли файллар пайдалануиуиуи оқыу үшін қолайлы файл болып есапланады. Хәр бир файл аты хәм

кеңейтпесине ийе. Файл аты 1 ден 8 ге шекем, 1 ден 3 ке шекем болған белгилерден ибарат.

Мәселен: COMMAND.COM
 AUTOEXEC.BAT
 DOG. TXT

Файл аты кеңейтпеси

Файл аты хәм кеңейтпеси бас хәм киши хәриплер, санлар хәм белгилерден \$ # @ / % () { },~ ибарат болыуы мүмкин. Файл кеңейтпеси, қағыйда бойынша файлдың мазмунын береди хәм соның менен бирге пайдаланыушыға қолайлықтар жаратады. Көпшилик программалар кеңейтпелери бериледи хәм кеңейтпесине қарап файлды қайсы программалар системасы тийкарында ислеп шығылғанын көриуимиз мүмкин.

Мәселен: .COM, .EXE - орынлауға таяр программалар;

.BAT - орынлаушы буйрық файллар;

.CHI - CHIWRIER редакторы ушын текст;

.PAS - Паскалдағы программалар;

.C - Сидағы программалар;

.ASM - Ассемблердеги программа;

.BAK - файлды өзгертиуден алдыңғы нұсқасы;

.COB - Кобалдағы программа;

.LIB - программалар китапханасына тийисли;

.TXT, DOC - текстли файллар.

Егер файлды өзгертиу процессинде қәтеликке жол қойылса ямаса файл жоқ қылынған болса .BAK файл жәрдемінде оны қайта тиклеу мүмкин.

Каталог. Файл атлары магнит дискларда, каталогда (ямаса директорияларда) бериледи.

Каталог - файл атлары, олардың көлеми, жазылған уақты хәққында мағлыұматларды сақлаушы дисктағы арнаулы орын. Егер каталогта файлдың аты болса, бул файл сол каталогда жайласқан болады. Хәр бир магнит дискда каталоглар саны бир неше болыуы мүмкин. Хәр бир каталогда файллар саны көп болыуы мүмкин, лекин файл тек бир каталогда берилген болады. Хәр бир каталог атамаға ийе. Каталог басқа каталогда хәм берилиуи мүмкин. Егер X каталогы У каталогинде берилген болса, ол жағдайда X-ишки каталог, У-сыртқы каталог болып есапланады. Хәр бир магнитли дискта бас ямаса тийкары каталог болады, онда файллар хәм 1-басқыштағы ишки каталоглар, бериледи. 1-басқыштағы каталоглар, 2-басқышта файл хәм каталог бериледи хәм т. б. Нәтийжеде магнитли дискда каталоглар „деревобразный“ (шақа тәризли) дүзилесте болады.

Хәрекеттеги каталог. Пайдаланыушы ислеп атырған уақыттағы каталог хәрекеттеги каталог деп аталады. Егер MS DOS командасында файлдың аты көрсетилсе, бул жағдайда файл хәрекеттеги каталогдан изленеди ямаса каталогда дүзилген болады.

Мәселен: TYPE комадасы файл текстин экранға шығарады. Бул жолда TYPE TELEX.DOC комадасы TELEX.DOC файлын хәрекеттеги каталогтан излейди.

Өз бетінше үйреніу үшін сораулар

1. Операцион система дегеніміз не?
2. ОС ның жүкленіу алгоритімін айтып берің?
3. Файл дегеніміз не?
4. Операцион системаның қандай түрлерін билесіз?
5. Операцион системаның тийкарғы буйрықларын айтың.

WINDOWS операцион системасы ҳаққында мағлыұмат

Реже:

1. WINDOWS программасына улыұма характеристика.
2. WINDOWS программасының модификациясы.
3. WINDOWS программасының тийкарғы элементлери.

Таяныш түсиниклер:

WINDOWS программасы; модификациясы; имканиятлары; WINDOWS ты иске қосыұ; WINDOWS тан шығыұ; панеллер; пайдаланыұшы интерфейси; стол ярлиги; WINDOWS программалары; файллар;

Әдебиятлар:

1. А. Саттаров Информатика ҳәм хабар технологиялары Нөкис, Билим 2005 ж.
2. А. А.Абдукодиров. Хабар технологиялары. Нөкис, Билим 2005 ж.
3. А.Абдуллаев, Б.Каллиева, Ж.Жугинисова, М.Алламбергенова. Информатика ҳәм хабар технологиялары. Нөкис- 2003 жыл

WINDOWS 1983 жыл жаратылғанына қарамастан, ол ол биринши мәрте 1985 жылдың ноябринен баслап кең қолланыұ үшін сатылып баслады. MS оның үстінде ислеұди даұам етип WINDOWS 3.1 версиясын шығарып барлық пайдаланыұшыларды таң қалдырды. MS пайдаланыұшылар үшін басқада қолайлықлар жаратыұ үстінде излениұлерін даұам етти ҳәм нәтийжеде WINDOWS 95, WINDOWS 98, WINDOWS 2000 ҳәм WINDOWS NT ҳ.т.б версиялары пайда болды.

WINDOWS операцион системасы төмендеги мүмкиншиликлерге ийе

- Бир ўакыттың ишинде бир неше программа бийғәрез, параллель ислеұи мүмкин;
- Бир программдан бир программаға өтиұ аңсат;
- Программалар аралық информация алмасыұ автоматластырылған, мәселен, графикалық программада сызылған сўретти текст процессоры жәрдемінде жазылған документке киргизиұге болады;
- Программа ҳәм документлерге жетисиұ ашылатуғын (каскад, жайылатуғын) меню жәрдемінде әпиұайыластырылған;
- Программа ҳәм документ атларын ядта сақлаұдың қәжети жоқ, себеби олар значок (символ) түрінде сўретленген. Значокқа мышь апарылғанда оның қасында мәнисін аңлататуғын жазыұ „жүзип“ шығады;
- Әмелий программалар бир-бириниң жиберген қәтелеринен қорғалған;

- Аудио хэм видео қосымшалар кең қолланады.

WINDOWS диң MS DOS тан тағы бир айрықшалығы каталог, директория ПАПКА деп аталады. Файлдын мазмунын толығырақ көрсетиў ушын WINDOWS файл, папка атында тек ғана 8 емес барлық 256 символ қолланыўға рухсат береді.

WINDOWS ды иске түсириў ушын MS DOS система шақырығы қатарында WIN териледи C:\WIN кейнинен ENTER басылады.

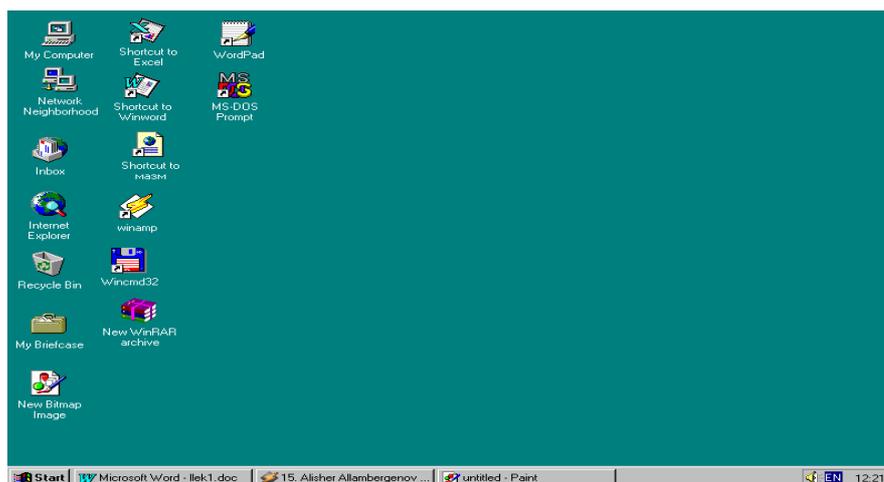
Хәзирги ўақытта көпшилик компьютерге WINDOWS тың 98, 2000, NT версиялары ислетилип олар тийкарғы операцион системаға айланған. Сонлықтан бұл компьютерлер иске қосылыўы менен WINDOWS тың сәйкес версиясы иске түседі.

WINDOWS диң тийкарғы элементлери

Пайдаланыўшылар интерфейси

Интерфейс бул пайдаланыўшы хэм компьютер арасында диалог, компьютер менен „сөйлесип“, „ойласып“ ислесиў. MS WINDOWS интерфейси мүмкиншилиги барынша әпиўайы, пайдаланыўшы менен компьютер жора-дос келисип ислескендей етиўге урынған.

WINDOWS жүкленгеннен кейин экранда Рабочий стол Жумыс орны пайда болады.

Жумыс ислегенде биз стол үстинде өзимизге қолай етип папка, қағазларымызды жайластырып қойғанымыздай столдың WINDOWS экраны аналогында пайдаланыўшыға қолай түрде әмелий программалар, документлер, сеть (тармақ) құрылмалары значоклары жайласқан. Пайдаланыўшы тез-тез қолланатуғын объектлер (папка, файл, программа, принтер, басқа компьютер) ге жетисиўдиң аңсат жолы: оларды значок - мәнисине сәйкес сўрет - **ярлык** етип „қол астында“ жайластырыўы мүмкин

Ярлык значогиниң басқа значоклерден айырмашылығы - төменинде „переход“ стрелкасы (өтиў көрсеткиши) болады. Документ значоги принтер ярлығына апарып қойылса ол документ баспаға жибериледи, файлды ийилиўшең диск значогына апарсақ ол файл дискетаға копияланады. Файл, папка өширилгенде автоматик түрде оның ярлығы да өшириледи.

Столдың үстине биз скатерть (дәстүрхан) жайып қойғандай, экранда пайдаланыушы өзіне жаққан бир фон орнатуы мүмкін. Ол бир пейзаж, артист сүүрети, гүл болуы мүмкін. Оны компьютердин ядынан ямаса Интернеттен таңлап алыуға болады.

Столдағы ярлыкларға қарап шығайық.

Мой компьютер - экранның шеп мүйешинде жайласып, локал компьютер ресурстарына жетісіуді тәмийинлейди. Бул значок жұмыс орнында компьютердин ишиндегилерди толық көрсететуғын папка болып табылады;

Сетевое окружение (тармақ) - компьютер сетке қосылған болса, оның ресурстарына жетісіу;

Входящие - келип-кетип атырған документлерди басқаруы инструментлери, факс, электрон почта;

Корзина - уақытынша өширилген папка хәм файлларды сақлау үшін қойылған папка. Корзинаны босатқанымыздан кейин ғана олар жоқ қылынады. Корзина кабинеттеги мусор қағазларды таслауытын шелек аналогы. Шелек төгилмей турып биз оның ишиндеги қағазларды қайтадан алыуға болғанындай, Корзинадағы файл, папкаларды тиклеуға болады;

Портфель -портфель аналогы, портфельге „салып“ күнде жолда, үйде, жұмыстағы компьютерде ислеуытын папка, файл, документлер. Портфельдеги мағлыұматлар базасы бир документтин бир неше версияларын салыстырып оптимал түрін таңлап алыу мүмкіншилигин береді;

Проводник Интернет - Интернетте ислеуытын тәмийинлейди;
ATHENA PIM - (планировщик рабочего времени)- электронная записная книжка. Оның мағлыұматлар базасында түрли информация: календарь, жобаластырылған ушырасыұлар, жұмыстар, мәсел ен, хәр жылға ямаса күнделик жоба хәр ярым саат интервал менен дүзилген күн тәртиби, қай жерге саат нешеде баруы, ким менен ушырасыу, электрон почта яцигинде неше оқылмаған (тазадан келген) хат барлығы туұралы мағлыұмат сақланады.

Мәселелер панели

Панель задач (TASK BAR) экранның ең төменги қатарында жайласады. Оның шеп мүйешинде WINDOWS логотипи сүүретленип ПУСК (START) жазыулы кнопка болады. Мышьтың көрсеткиши алып барылғанда ол жерде Начните работу с нажатия этой кнопки (Жұмысты усы кнопканы басыу менен баслаң) (CLICK HERE TO BEGIN) жазыуы «жүзип» шығады. Пуск программаларды жүргизиу, керекли файлды табыу, справкаға хабарласыу хәм т.б. тәмийинлейди.

Папка, документ ашылғанда Панель задача олардың аты жазылған кнопкалар пайда болады. Усы кнопкалар санына қарап ҳәзирги моментте неше айна ашық экенин билиўге болады. Айналар кнопкалары шептен оңға қарай избе-из жайласып, көбейген сайын өлшеми киширейеди. Мышьтың көрсеткиши барғанда сол документ ямаса программа аты шығады. Бул кнопкалар жәрдеминде бир программдан бир программаға өтиў аңсатласады. Тийисли кнопка басылғанда сол программа айнасы үстине шығады.

Мәселелер панелиниң қәлеген бос орнында “тышқан“ның оң түймесин басып, пайда болған айнадан **свойства** бөлимин таңлаймыз. Нәтийжеде айна пайда болады:

Бул айнада төрт бөлим бар болып, олар мәселелер панелине хәм ондағы объектлерге тийисли болады.

Расположить поверх всех окон бөлими жалғанған болса, ол жағдайда мәселелер панели хәр дайым көринип турады.

Автоматически убрать с экрана бөлими жалғанған болса, онда мәселелер панели хәмме ўақытта да көринип турмайды. “Тышқан“ көрсеткиши бул майданға өтиўи (жақынласыўы) менен экранда панел пайда болады.

Мелкие значки в главном меню бөлими жалғанғанда **Пуск** арқалы ашылатуғын бағдарламалардың атлары алдындағы ярлыклар кишилеў, кери жағдайда сәл үлкенирек болады.

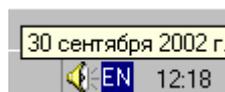
Отображать часы бөлиминиң жалғаныўы мәселелер панелинде сааттың көринип туруўын тәмийинлейди, кери жағдайда саат бул орында көринбейди.

Егер сиз **Пуск** менюсының **программа** бөлиминде базыбир дәстүрди қоспақшы (алып тасламақшы) болсаңыз (мысалы, Лексикон дәстүрин), ол жағдайда жоқарыдағы айнаның **Настройка меню** бөлимин ашасыз хәм сәйкес тәризде **Добавить (Удалить)** бөлимлеринен бирин таңлайсыз. Пайда болатуғын диалог айналарына жуўап бериў арқалы сиз қәлеген нәрсе әмелге асады.

Усы айнаның **Очистить** түймесин бассаңыз **Пуск** менюсының **Документы** бөлиминде жайласқан хұжетлер дизими тазаланады (жоқ етиледі).

Шынығыў. Пуск кнопкасы жәрдеминде PAINT хәм WORD программаларын жүргизиң. Олардың биреўинен биреўине Панель задач кнопкалары арқалы өтиң.

Панель задачтың оң мүйешинде клавиатура түри (RU, EN), саат, батареика, принтер (баспа орынланып атырған болса) сүүретленеди. Мышь саатқа апарылса бүгинги ай, сәне, жыл шығады.

Пуск кнопкасы хәм оның бөлимлери менен ислеў

Жумыс столында бар ярлык хәм папкалардан пайдаланған халда системалы ямаса әмелий программаларды ислетиў ямаса жүклеў имканиятына ийе боламыз. Соның

менен бирге компьютер ядында бар барлық программаларды жұмыс столында пайда етиу мақсетке мууапық емес.

Бұл программалар менен байланысуудың ең өнімлі усылы **Пуск** (Жүклеу) кнопкасын иске түсириу болып есапланады.

Пуск кнопкасы жәрдемінде **Программы** бөлиминде киргенде екинши айна пайда болып оннан пайдаланыушы өзи ушын зәрүр деп есаплаған программаларын таңлауы мүмкин. Бұл программалар арасында тийкарғылары вируслардан компьютерлерди хәм ондағы программаларды қорғаушы, файлларды архивлеуши, OFFICE, стандарт, баслаушы хәм әмелий программалар болып есапланады. Мысалы, **Программы\Стандартные\Служебные** избе-излигин пайдаланған жағдайда диск қалатын тексеріу, вируслардан тазалау, тексеріу сыяқлы жұмысларды әмелге асыруу мүмкин.

Менюға жаңа бөлимлер ямаса пунктлер қосыу ушын **Настройка** бөлимінде **Панель задач** и меню **Пуск** пункти арқалы **Панель задач** диалог айнасына кирип, **Настройка меню** бөлиминде өтиледі. Бұл жерде **Обзор..** кнопкасы арқалы керекли программа көрсетилген таблицадан таңлап алынып сәйкес келиуши ярлықлар қойылады.

Панель задач айнасында **Параметры задач** пункти мәселелер панелин (экрандағы ең төменги қатар) редакторлеу мүмкин.

WINDOWS жұмысын тоқтату

WINDOWS дан шығу ушын **Пуск** кнопкасы басылып бас менюда **Завершение работы с WINDOWS** айнасында төмендеги жазыулар пайда болады:

Сейчас следует (хәзир...):

- Выключить компьютер (Компьютерди өшириу керек)
- Перезагрузить компьютер (компьютерди қайта жүклеу керек)
- Войти в систему под другим именем (Системаға басқа ат пенен кириу керек)

Бұл командалардың барлығы да программалардың исин тоқтатып мағлыұматлардың қатты дисктың ядына жазылуыын тәмийинлейди. Әдетте Выключить компьютер белгиленип турады. ENTER ямаса Да басылып „Теперь питание компьютера можно отключить“ мәлимлеме шыққанша күтип туруу тийис.

Еслетпе: WINDOWS диң жұмысын тоқтатканда хәмме ислеп турған программалардың айналарын жабыу тийис.

Жоқарыда көрсетілгендей компьютерди өшириуге «рухсат алып» өширген мақсетке муўапық. Операцион система жумысын тоқтатыўдың компьютер өширилиўи ямаса қайта жүклениў жолы сизиң кириткен мағлыўматларыңыздың ядта сақланбай қалыўына, диск, файллардың бузылыўына алып келиўи мүмкин.

Программаны жабыў командасы берилгенде ядта сақланбай қалған документ болса «Сохранить изменения в файле...?» сораўы арқалы сақлаў мүмкин болады.

Өз бетинше үйрениў ушын сораўлар

1. WINDOWS программасының қандай имканиятлары бар?
2. WINDOWS программасының жумыс орны дегенде нени түсинесиз?
3. Пуск кнопкасы хәм оның бөлимлерин айтып бериң?
4. Контексли менюда қандай әмеллер орынланады?
5. WINDOWS тан қалай шығыўға болады?

WINDOWS тың айналары хәм олардың түрлери.

Баслаўыш (Проводник) ярлыги хәм оның менен ислеў.

Жоба:

1. WINDOWS программасында айналар менен ислеў.
2. WINDOWS программасында файл хәм папкалар менен ислеў.
3. Проводник пенен ислеў усыллары.

Таяныш түсиниклер:

WINDOWS программасы, жумысшы стол, стол ярлыги; мой компьютер; файллар; айналар; ярлыклер; папкалар; справка системасы; айналар режими, проводник (баслаўшы), файл, правка, вид, меню қатарлары.

Әдебиятлар

1. Рахманкулова С.И. IBM PC шахсий компьютерида ишлаш асослари. Тошкент. Шарқ -INSTAR, 1993
2. А.Саттаров Информатика хәм хабар технологиялары. Билим 2005ж.

WINDOWS да барлық исленип атырған программалар, документлер, папка, файллар экрандағы төрт мүйеш сектор - айнаға шығарылады. (WINDOWS англичанша айналар). Ең астынғы айна - экран - бул **жумыс орны** айнасы.

Айналардың түрлери: **документ, программа, диалог** айнасы. Программаны иске түсириў ушын оның айнасы ашылады.

• **Айналардың элементлери:** Айнаның ең жоқарғы қатарында папка я орынланып атырған программа аты жазылған реңли **атамалар қатары** - **Зона Заголовков**, оның төменинде болса **меню қатары**, оның астында жумыс майданы (айна мазмуну) жайласады хәзирги ўақытта ислеп турған, актив айна басқа айналардың үстинде (алдыңғы планда) жайласады, оның заголовкасы (аты) көк реңде болады.

Диалог айнасы

WINDOWS ислеу процессинде пайдаланыушы менен байланысуы, айырым мәселелерди келісип алыуы үшін, мәселен, бір параметрдің мәнісін, команда тууралы қосымша мағлыұмат сорағанда **Диалог айнасы** пайда болады.

Мәселен, **Файл\Открыть** диалог айнасы файлдың атын сорап пайда болады.

Буннан тысқары диалог айнасы сизди команда орынланмағанлығы қаққында ескертеди ямаса оның себебин келтиреді.

Диалог айнасын алып таслау үшін Отменить, Esc жоллары қолланады.

WINDOWS тың мағлыұмат (Справка) системасы

Гипертекст система класына киреди. Мағлыұмат алыудың жоллары:

- Пуск\Справка.
- Мой Компьютер\Программа\Проводник\Просмотр ямаса айнардың менюсынан (Помощь), **Вызов справки** таңланады.
- **F1** аркалы ислеп турған программа тууралы мағлыұмат шақырылады.

Справка файллары **.hlp** кенейтпели болады хэм WINDOWS тың **Помощь** папкасында сақланады.

Бул не? (Что это такое?) Гей бир айнарда менюдың астындағы қатардың оң мүйешинде ? значогы болады. ? таңланып кейинен бир элемент мышь пенен көрсетилсе, түсиндириу тексти пайда болады. Басқа бир жол: элементти таңлап мышьтың оң кнопкасын басыу.

2. Файллар хэм папкалар менен ислеу

WINDOWS да документ хэм программалар файлларда сақланады. **Файл** - бул тийкарғы структуралық бирлик. Файллар топары белгили бир критерии бойынша папкаларға бириктириледі. Папка хэм файллар оннанда жоқары, сыртқы папкаға бириктирилиуі мүмкин.

Экранда папка хэм файллар белгили бир значок түрінде сүүретленеди, оның астында объект аты жайласады. Значоклар объектлерге белгили бир айрықшалық береди, мәселен, папка сары кейс түрінде, орынланатуғын файл (программаны иске түсириуши) төрт мүйеш, жоқарсында 3 кнопкасы болады. Объектлердің файллары оң мүйеши қайырылған бет түрінде сүүретленеди.

Значокта мышь 2 рет басылса папка ямаса документ ашылады, программа иске түседі.

Файл, папка аты

WINDOWS да файл аты тек ғана 8 емес, 256 символдан ибарат болыуы мүмкин. Файл атында \, /, :, *, ?, <, >, ,, “ символлар қолланылуға болмайды хэм егер бул символлар қолланылған болса бул қаққында компьютер сизге ескертеди.

Бул мүмкиншилик файл мазмунын атында толығырақ көрсетиу хэм соның үшін оны излегенде аңсат тауып алыуға жәрдем береди.

Папка атында кеңейтпе болмайды.

Мой компьютер папкасы

Бул универсал программа жәрдеминде компьютердеги папка, файллар, сеть, түрлі қурылмаларға жетісіу, олардың настройкасын әмелге асырыу мүмкін, оннан басқа:

- ❖ Қатты, ийилиушен, компакт диск мазмунын көриу, керекли документти ашып, программаларды иске түсіриуге болады;
- ❖ Диск, папка, файл өлшеми, бос орны тууралы мағлыұмат алыу, дискти форматлау;
- ❖ Таза папка, файл дүзиу, оларды тезде шақырыу (ярлығы жәрдеминде);
- ❖ Бир айнадан бир айнаға папка, файлларды көшириу, оларды копиялау;
- ❖ Папка хәм файллардың атын өзгертип, оларды өшириу;
- ❖ Файлларды сортировка қылыу;
- ❖ **Панель управления** ямаса **Принтеры** папкаларында система конфигурациясын өзгертиу, локаль хәм сетьтеги принтерлерди басқарыу.

Мой компьютер папкасының атын өзгертиуге болады, бирақ оны өшириу мүмкін емес.

Мой компьютер папкасының айнасы

Бул папканың айнасының ең жоқарғы қатарында хәзир көрип шығылып атырған папканың аты жазылған Заголовок, оның астында меню: Файл, Правка, Вид, төменинде Жумыс майданы, оның ишинде болса дисклердин, басқарыу панели, принтер хәм сетьке жетісіу программаларының значоклары сүүретленген.

3. Проводник пенен ислеу усыллары.

Файлды ашыу Шеп панельде керекли файл жайласқан папканы белгилеймиз хәм оң панельде жайласқан файлдың белгишесин еки мәрте шертсек, файл ашылады.

Файл нұсқасын көшириу Керекли файл сақланыушы папканы анықлап оны ашын. Оң панельдеги файлды белгилеймиз хәм көширилиуи керек болған папканың үстине файлды белгиленген түрде тышқан жәрдеминде алып келемиз. Тышқан кнопкасын, қабыллаушы - папка реңин өзгерткен уақытта жиберіу тийис.

Файл атамасын өзгертуі Керекли файлды белгилеп,тышқанның оң кнопкасын шертеміз. Хәм ашылған контекстли менюдан Переименовать пунктиң таңлап, жаңа атаманы киритеміз.

Проводник менюсы

Файл менюсы. Бул менюдың ишки пунктлериниң көрсетилиуі,сол уақытта қандай объект белгиленип турғанына байланыслы. Мысалы файллар ушын Открыть, удалить, Переименовать, х.т.б. Егер объект диски болса,онда Форматировать буйрығы жайласқан болыуы мүмкин. Хәм бул мәселени терең үйренбей турып, қатты дискилерди форматлау сақланыушы барлық мағлыұматлардың өширилиуіне алып келиуі мүмкин.

Правка менюсы Атамасы дүзетиуге байланыслы болғаны менен файлларды дүзетиу әмеллерин орынламайды.Бунда жайласқан буйрықлар тийкарынаң объектлерди көшириу,өшириу, орның өзгертиу х.т.б әмеллерди орынлайды.

Вид менюсы WINDOWS тың барлық қосымша программаларында Вид менюсы жұмыс айнасының сыртқы көринисин басқарыу болып табылады.

Сервис менюсы Бул меню базыбир әмеллерди эффективли түрде орынлаушы қосымша мүмкиншиликлерге ийе. Мысалы Найти буйрығы жәрдеминде WINDOWS тың излеу системасы иске түсириледи.

Справка менюсы Меню қатарында Справка пункти “?” белгисинде көрсетилген болады.

Өз бетинше үйрениу ушын сораулар

1. WINDOWS программасының улыуа сыпатламасын айтып берин?
2. WINDOWS программасының қандай имканиятлары бар?
3. WINDOWS программасының Мой компьютер папкасының дүзилиси?
4. Проводник қандай хызмет атқарады?
5. WINDOWS та айна түрлери нешеу?

Графикалық редактор хаққында мағлыұмат. PAINT дәстүри.

Реже:

1. PAINT графикалық редакторының имканиятлары
2. PAINT ты жүклеу хәм онда жұмысты тамамлау
3. PAINT менюси менен ислеу

Таяныш түсиниклер:

PAINT программасы, менюлери, инструментлери, палитралары.

Әдебиятлар:

1. А.Абдикадиров Хабар технологиялары. Билим 2005ж.
2. А.Саттаров Информатика хәм хабар технологиялары. Билим 2005ж.

PAINT графикалық редакторының имканиятлары

Компьютерден пайдаланыушы жұмыс процессінде хәр қыйлы көринис ямаса графиклер сызыу, реклама, дағазалар, мирәтнамалар, текстли хұжжетлерди иллюстрациялау (безеу) сыяқлы жұмыслар көлемин орынлауға тууры келеди. Бундай жағдайда пайдаланыушыдан PAINT график редакторынан ислеуди билиу керек болады.

- PAINT график редакторы жәрдемінде төмендеги жұмыслар көлеми орынланады;

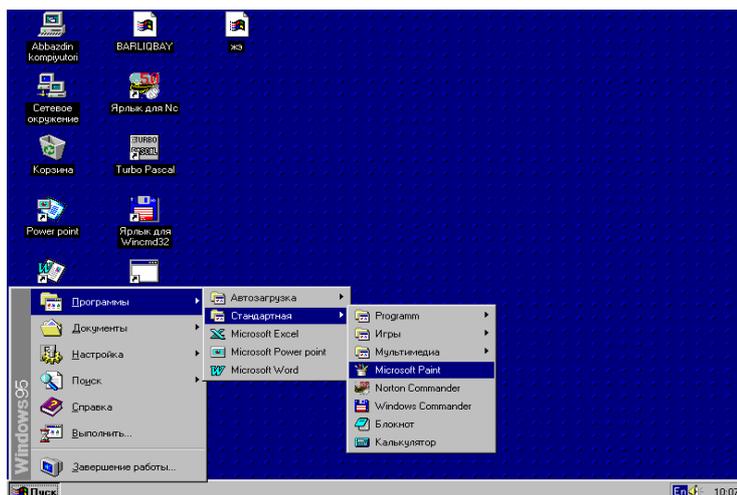
- экранда жаңа көринис (график) ямаса сүүрет сызыу;
- Сүүретти ядқа файл қылып жазыу;
- Ажыратылған бөлимди басқа жайға нұсқалау;
- Жаңа сүүретти әкелип қойыу;
- Сүүрет (көринис) ти киширейтиу хәм үлкейтиу;
- Сызықларды қәлеген қалыңлықта таңлау;
- Бояу (рең) лерди сайлау;
- Сүүрет этирапына (қасына, астына, үстине) текст жазыу;
- Түрли шрифтлерде пайдаланыу;
- Реңлерди пайда етиу;
- Реңлерди араластырып таза рең алыу;
- Сүүретти экранда толық, ажыратылған ҳалда көриу хәм пайда етиу;
- Сүүретти печатқа шығарыу;
- Сүүретти басқа программалар (WORD, EXCEL, INTERNET) те шақырыу хәм пайдаланыу сыяқлы бир қанша жұмыслар топламын орынлау.

PAINT иске түскеннен соң компьютер экранында PAINT жұмыс столы, басқарыу айнасы пайда болады. Басқарыу айнасының биринши қатарында қатары, екинши (Безимьянный- PAINT) (сарлавҳа) қатары, қатарда меню қатары, экранның шеп тәрәпинде үскенелер бирлеспеси (көринис хәм сүүретлер сызыу ушын) жайласқан. Жұмысшы бети астына сүүретлерди сайлау ушын бояулар өз алдына төртмүйешликлерде берилген.

Пайдаланыушы керекли үскене хәм бояуды сайлап экранда сүүрет ямаса көринис пайда етеди.

PAINT ты жүклеу хәм онда жұмысты тамамлау

PAINT ты жүклеу ушын WINDOWS 2000 (WINDOWS 95/98) де „Пуск“ жәрдемінде „Программы“ бәнтинне кириледи соң „Стандарты“ бәнтиннен көрсеткиш арқалы „PAINT“ белгиленип „тышқанша“ның шеп түймешеси басылады.

PAINT программасында жумысты тамамлаў ушын система менюсиндеги белгиси үстине тышқанша түймеси басылады. „Файл“ менюсине кирип, „Выход“ бэнти үстінде „тышқанша“ түймешеси басылады ямаса [Alt], [F4] түймелерин биргеликте басып **Paint** та жумысты тамамлаймыз.

PAINT менюси менен ислеў

PAINT экранның жоқары қатарында график, көринис, сүүретлер ҳәм олардың бөлимлери үстінде ҳәр түрли әмеллер орынлаў ушын арналған оның меню қатарлары жайласқан. Менюды сайлаў ушын „тышқанша“ көрсеткишин тийисли меню бөлими үстине келтирип, оның түймешеси басылады.

PAINT график редакторының меню командалары топламы төмендегилерден ибарат. (2-сүүрет)

„Файл“, „Правка“, „Вид“, „Рисунок“, „Палитра“, „Справка“,

PAINT жумысшы бети

Жаңа файл пайда етиў, ядта сақлаў, печатқа шығарыў. Файл бөлими „Файл“ командалар топламы жәрдеминде төмендеги жұмыслар топламын орынлаў мүмкин (3-сүўрет)

Создать (Ctrl+N)-жаңа сүўрет сызыў ушын бет ашыў.

Открыть (Ctrl+O)-ядтағы сүўретти экранға шығарыў.

Сохранить (Ctrl+S)-Экрандағы сүўретти ядқа жазып қойыў.

Сохранить как.....-экрандағы сүўретти файл көринисинде ядқа жазыў.

Предварительный просмотр- сүўрет жағдайын көриў.

Параметры страницы-бет параметрлерин орнатыў

Печать (Ctrl+P)-сүўретти печатқа шығарыў.

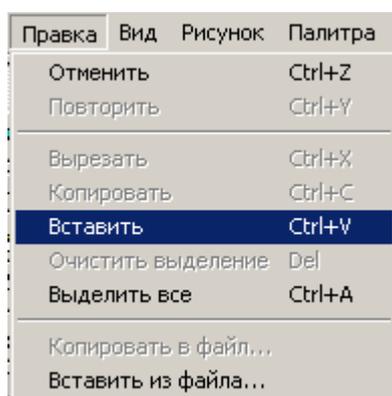
Последные файл-соңғы 4 файллар.

Выход Alt+F4-Paint дан шығыў.

Демек, менюдың „Файл“ бөлими жәрдеминде таза файл жаратыў, файлды ядтан шақырыў ямаса ядта сақлаў, бет парметрлерин үйрениў, график (көринис ямаса сүўрет) ли файлды печатқа шығарыў, оны басқа программаларға мысалы (MS WORD, MS INTERNETге жиберий ҳәм анализ қылынып атырған файлдан шығыў мүмкин)

Сүўретлерди редакторлаў Правка бөлими.

Правка командалар топламы жәрдеминде төмендеги жұмыслар бирикпесин орынлаў мүмкин.

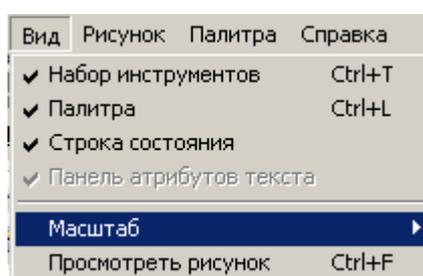

Буйрықты бийкар қылыў
Алдыңғы жағдайды тәкирарлаў
Сүўреттен қырқып алыў
Көшириў
Қырқылған бөлимди бир жерге орнатыў
Ажыратылған жерди тазалаў
Барлығын ажыратыў
Сүўретти файлға көшириў
Басқа файлдан алып келип қойыў

Демек, менюдың „Правка“ бөлими жәрдеминде соңғы команданы бийкар қылыў, тәкирарлаў, сүўрет ямаса көринисти қырқып алыў, нусқасын алыў, оны керекли жайға қойыў ажыратылған жерди алып таслаў, басқа файлға нусқалаў ямаса басқа файлдан алып келип (жорий) файлға нусқалаў сыяқлы жұмыслар бирикпеси орынланады.

Сүўрет көриниси үстинде әмеллер. Вид бөлими.

„Вид“ командалар топламы жәрдеминде төмендегилерди орынлаў мүмкин

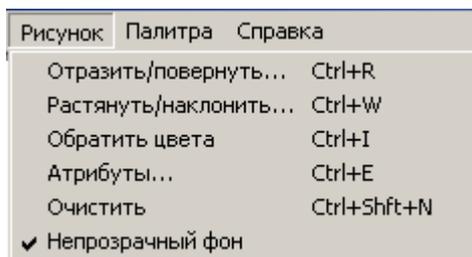

Үскенелер бирлеспеси
Бояў, реңлер майданы
Қатар жағдайы
Текст атрибутлары
Масштаб
Сүўретти экранда толық көриў

Демек, „Вид“ бөлими көмегинде үскенелер бирлеспелери сүүретлендириү хэм сүүретти бурыў, бояўлар хэм қатар жағдайы таңланады хэмде сүүрет этирапына жазылатуғын текст атрибутлары орнатылады, сүүрет масштабы анықланады.

Рисунок бөлими

„Рисунок“ командалар топламы жәрдеминде төмендегилерди орынлаў мүмкин

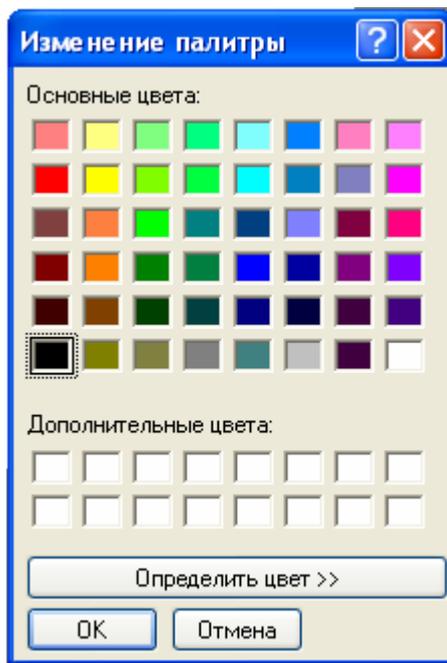

Сүүретти сәўлелендириү хэм бурыў
Сүүретти кеңейтиү хэм қыялаў
Сүүрет реңдерин таңлаў
Атрибутларын анықлаў
Тазалаў
Көринбес фон

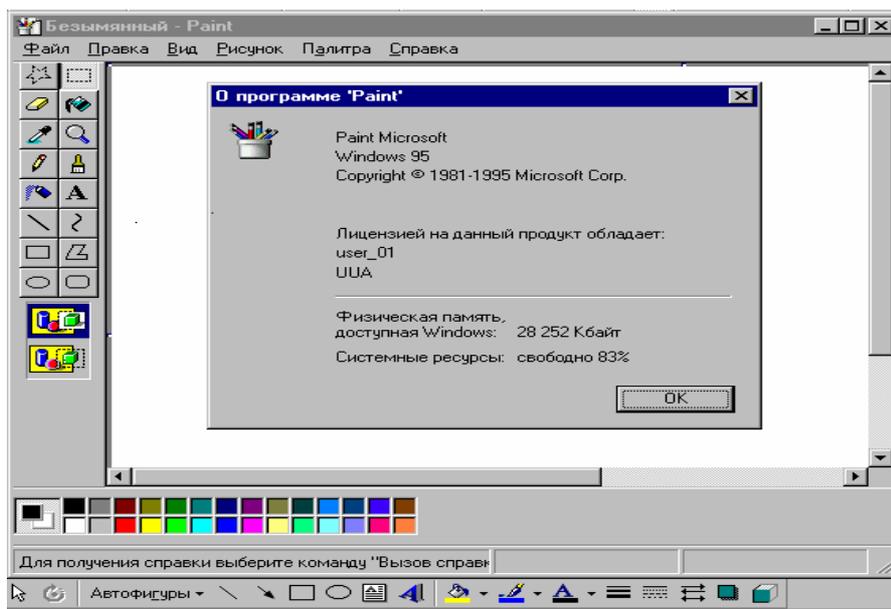
Сондай қылып, „Рисунок“ командалар жәрдеминде сүүретти сәўлелендириү хэм бурыў, Созыў, қыялатыў, реңин таңлаў, атрибутларды анықлаў, экранды сүүреттен тазалаў сыяқлы жумыслар бирлеспеси орынланады.

Палитра бөлими

„Палитра“ командалар жәрдеминде төмендеги жумысларды орынлаў мүмкин. „Палитра“ бөлими жәрдеминде бояў реңин алмастырыў хэм сақлаў мүмкин.

„Справка“ командалар топламы төмендегилерди орынлаў мүмкин.

„Справка“ бөлими жәрдеминде Paintда ислеў ҳаққында жәрдем алыў ҳәм программа ҳаққында мағлыўмат алыў мүмкин.

Вызов справка-мағлыўматларды шақырыў.

О программе-программа ҳаққында мағлыўмат алыў мүмкин.

Өз бетинше үйрениў ушын сораўлар.

1. PAINT менюлерин айтып бериң.
2. PAINT инструментлер панелин айтып бериң.
3. PAINT та палитраларды пайдаланып жумыс ислең.

Текстли редакторы. WORD айнасының көриниси хэм элементлери хужжетлерди жаратыў.

Реже:

1. WORD текстли редакторына улыўма сыпатлама.
2. WORD редакторының айнасы
3. Хужжетти ядта сақлаў хэм баспаға шығарыў.

Таяныш түсиниклер:

MICROSOFT OFFICE программасы; WORD текст редакторы; WORD редакторының имканиятлары; менюси; жумыс орны; айналары; хужжетлер дүзиў; шақырыў; сызылмалар; графиклер; шрифтлерди орнатыў; маркировкалар; инструментлер панели.

Әдебиятлар:

1. А.Абдикадиров Хабар технологиялары. Билим 2005ж.
2. А.Саттаров Информатика хэм хабар технологиялары. Билим 2005ж.

Күнделикли турмысымызда бизге хәр қыйлы түрдеги мағлыўматларды қайта ислеўге (редакторлаўға хэм т.б.) туўра келеди. Бундай хужжетлер менен жумыс ислеў мүмкиншилигин беретугын дәстүр бул- WORD текстли процессоры болып есапланады.

WORD текстли редакторына улыўма сыпатлама.

WORD редакторында гейпара түсиниклер бар. Бул түсиниклердин сыпатлапмасын келтиремиз.

- Автотекст-текст киритилип атырғанында айырым сөз, сөз бирликпелери хэм гәплерди бир неш рет жазыўға туўра келеди. Оларды қайта-қайта жазыў шәрт емес. Автотекст буйрығы оларды жазады.

- Авторедактор-тексти киритиў процесинде айырым қәтелер тез-тез тәкирарланады. Бул қәтелерди текст киритилип атырғанда автомат рәуиште дурыслаў мүмкин. Бул әмел авторедакторлаў деп аталады хэм оны Авторедактор орынлайды.

- Әсбаплар панели-тетиклер (кнопкалар) жыйынтығынан ибарат болған панел. Бунда, тетикти басыў нәтийжесинде қандай да бир буйрық орынланады. Хәр бир тетик анық ўазыйпа хэм атға ийе.

Буйрықты орынлаў яки бийкарлаў ушын тетик(үстин)те „тышқан“ның шеп тетигин бир рет басыў зәрүр.

- Форматлаў-бул хужжет көринисин өзгертиў болып табылады. Бунда шрифтларды таңлаўыңыз, атап көрсетилиўи керек болған сөз хэм гәплерди ажыратыўыңыз, абзац шегараларын тегислеўиңиз, қатарлар арасындағы аралықларды өзгертиўиңиз мүмкин.

Хәм тағы басқа көплеген ўазыйпаларды орынлайды. Булар ҳаққында толығырақ [1] әдебиятта келтирилген.

WORD редакторына кириў

WORD редакторы белгиси WINDOWS бағдарламалар басқарыўшысының бағдарлама топарларынан биреўинде жайласады. WORD редакторын иске түсириў ушын редактор белгисинде „тышқан“ тетиги бир рет басылады.

WORD редакторынан шығыў

WORD редакторынан шығыў ушын төмендеги усыллардың биринен пайдаланың.

- ° [ALT]+[F4] тетиклерин басың.
- ° „ФАЙЛ“ менюсиниң **ВЫХОД** буйрығын таңлаң.

Айнаның оң жоқарғы мүйешинде х белгиге „тышқан“ көрсеткишин алып барып, сол тетигин бир рет басың.

WORD редакторынан шығыўда өзгертилген файллардың сақланғанлығы бағдарлама тәрепинен тексериледи хәм қайсы бир хўжжет сақланбай қалған болса, экранда сораў айнасы пайда болады. Сораўға төмендегише жуўап беріў керек.

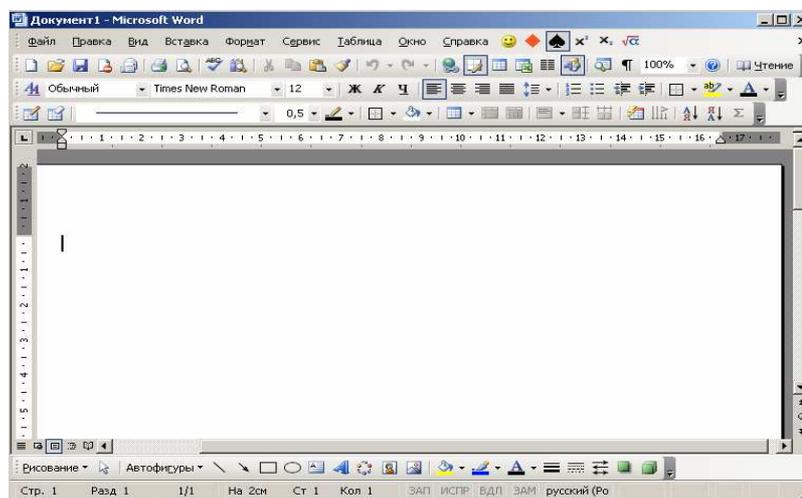
Да-егер хўжжетти сақлап, соңынан WORD редакторынан шықпақшы болсаңыз.

Нет- егер файлды сақламастан, редактордан шықпақшы болсаңыз.

Отменить- егер редактор менен ислеўди даўам етпекши болсаңыз.

WORD редакторының айнасы

WORD редакторы иске түскеннен кейин экранда редактор айнасы пайда болады. Айнаның айырым элементлери WINDOWS систмасында ислеитугын барлық бағдарламаларда ушырайды, айырымлары болса тек WORD редакторына ғана тийисли.

Атама хәм меню қатары

WORD айнасы жоқарғы бөлегинде атама қатары жайласады:

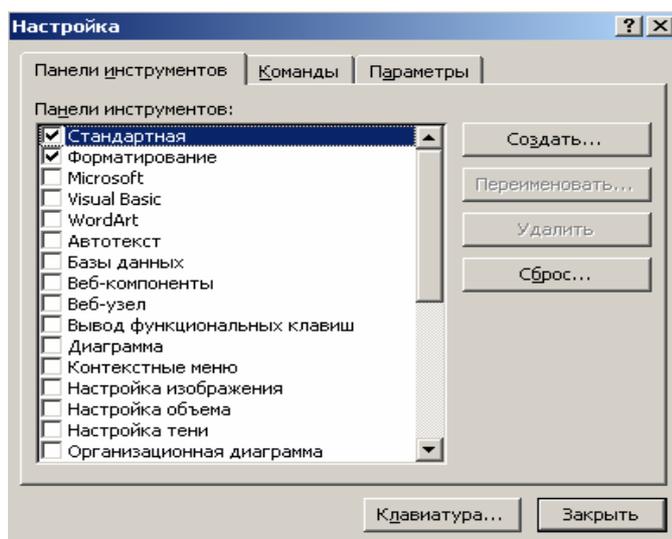
Онда системалы меню тетиги, хўжжет аты, киширейтиў хәм үлкейтиў тетиклери жайласқан. WORD иске түскенде файлға „ДОКУМЕНТ1“ аты бериледи. Бир неше хўжжет пенен ислегенде атының цифры өзгередеди, яғный мысалы, „ДОКУМЕНТ2“ хәм басқа. Жаңа текстке „ДОКУМЕНТ“ аты бериледи. Бул ат хўжжеттиң аты өзгертилгеннен соң өзгередеди.

Атама қатарынан соң меню қатары жайласады:

Файл Правка Вид Вставка Формат Сервис Таблица Окно Справка

Әсбаптар панелі

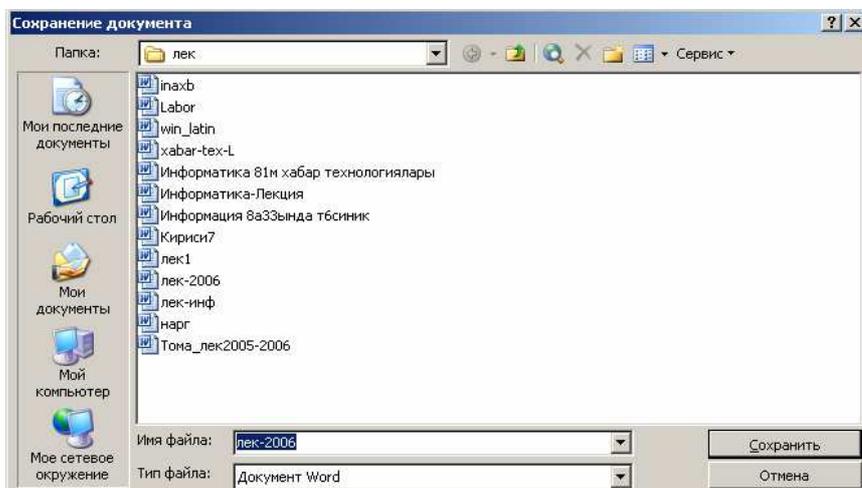
Меню қатарынан соң хәр түрлі әсбаптар панеллери жайласқан. Бул панеллер хәр түрлі тетиклерден құралған болып, хәр бир тетик WORD редакторының қандай да бир буйрығын аңлатады. Буйрық орынланыуы ушын панелдің сәйкес тетиги үстине „тышқан“ тетигин басыу жеткиликли болады. Егер айнада керекли әсбаптар панелі болмаса, „ВИД“ менюсиниң **Панели инструментов** буйрығын таңлау керек. Экранда усы буйрықтың төмендеги байланыс айнасы пайда болады

Хұжжетти ядта сақлау хәм баспаға шығару.

Киритилген мағлыұматларды ядта сақлаудың бир неше усуллары бар.

1. **ФАЙЛ** менюсиндеги **Сохранить как** буйрығы таңланады хәм экранда усы буйрықтың төмендеги байланыс айнасы пайда болады.

Бул айнадағы тийкарғы бөлимлердің сыпатламасы менен танысып шығамыз:

- **Папка** - бул бөлімнен файлды ядта сақлау үшін дисктегі бар болған том(папка, каталог) таңланады.

- **Имя файла** – бул жерге файлдың аты киритиледи.

- **Тип файла** – бул бөлімнен пайдаланыушы, соңғылықта, файлды қайсы редакторда оқымақшы болса, сол редакторға сәйкес түри таңланады.

- **Сохранить** – бул тетик арқалы файл ядта сақланады.

- **Отмена** – ядта сақлауды бийкар етиу (яки ESC басылады)

- **└** - бул тетик арқалы папка яки дискти жабыу мүмкин,

- ***** - бул тетик арқалы жеке папка(каталог) ашыу мүмкин,

- **♥** - бул тетик арқалы жаңа папка(каталог) ашыу мүмкин.

2.Файлды ядта сақлауды **Стандартная** эсбаплар панелиндегі ___ тетигинен пайдаланып та иске асырыу мүмкин.

ФАЙЛ менюсинде мағлыұматты ядта сақлауға байланыслы болған буйрықлар:

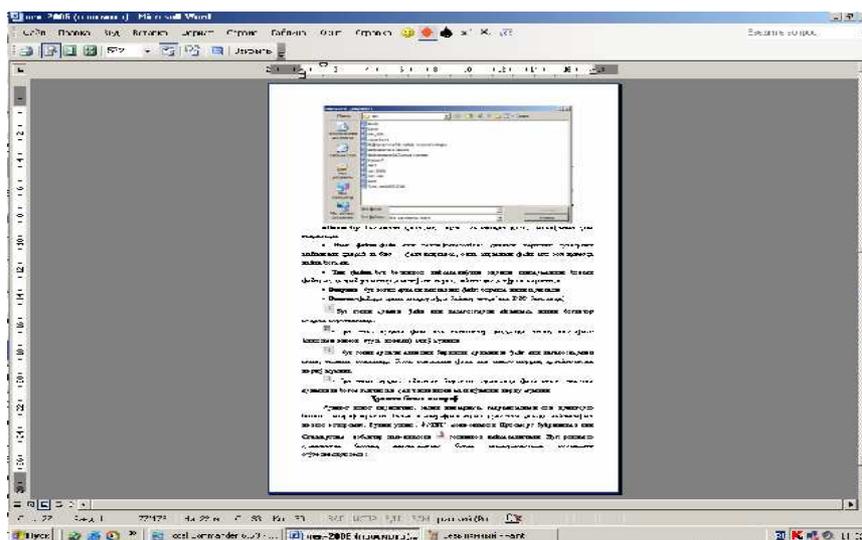
Сохранить как... (яки F12)- файлдың атын хәм турған орнын өзгертип, ядта сақлауда қолланылады.

Сохранить все – бир ўақытта ашылған барлық файлларды ядта сақлауда қолланылады.

Хүжжети басып шығару

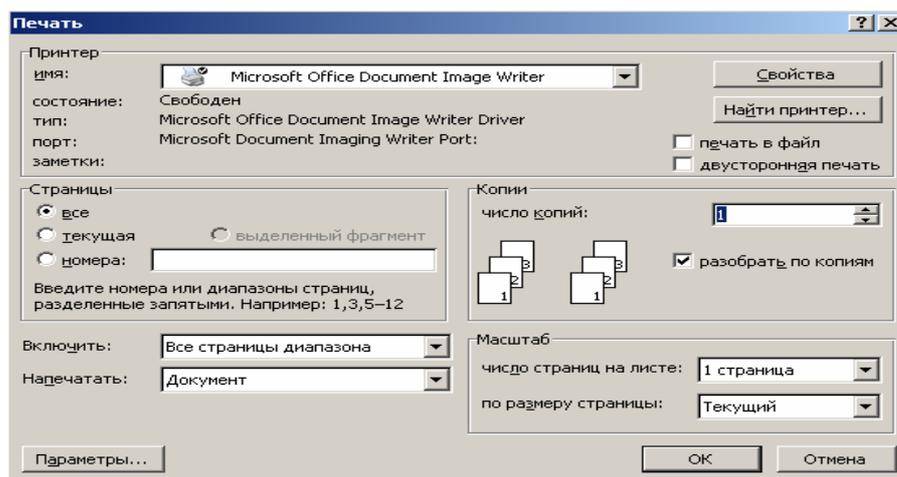
Хүжжетке текст киритилип, басып шығаруға таярланғаннан соң принтерде басып шығару мүмкин. Басып шығарудан алдын хүжжетти қағазда жайласуын көзден өткеремиз. Буның үшін „ФАЙЛ“ менюсиндегі Просмотр буйрығынан яки **Стандартная** эсбаплар панелиндегі тетигинен пайдаланылады.

Бул режимде хүжжеттегі барлық мағлыұматлар басып шығарылатуғын көринисте сәулелендириледі:

Хүжжетти басып шығару үшін WORD та бир неше усуллар бар:

1. Файл менюсинің Печать буйрығынан яки CTRL+P дан пайдаланылады. Буйрық таңланғаннан кейин экранда төмендегі диалог айнасы пайда болады

- **Имя**- компьютерге тутастырылған принтердің түри хәм порты көрсетиледи.
 - **Страницы**- бул бөлімде пүткіл хұжжетти, ондағы белгили бир бетлерди яки бөлегин басып шығарыу имканы бар.
 - а) **Все** – хұжжеттеги барлық бетлер басып шығарылады.
 - б) **Текущая** – қолланыудағы, яғный курсор турған бетти басып шығарады.
 - в) **Номер**- бетлерди көрсетілген цифры бойынша басып шығарылады. Зәрүр цифрлар үлгідеги сыяқлы көрсетилиуі тийис.
 - г) **Выделенный фрагмент**- хұжжеттиң белгиленген бөлегин басып шығарады.
 - **Печать в файл**- хұжжетти *.PRN кеңейтпели файлға өткеріу.
 - **Число копии** – басып шығарылып атырған хұжжеттиң нұсқалар саны көрсетиледи.
 - **Разобрать по копиям** – хұжжетти бир неше нұсқада басып шығарылғанда биринши нұсқа толық басып шығарылғаннан соң , екінши нұсқа биринши беттен басып шығарылады.
 - **Вывести в печать** – бунда бетлерди басып шығарыу тәртибин таңлау мүмкин.
 - **Напечатать** – хұжжеттиң керекли бөлеклерин басып шығарыу мүмкин.
- Усы келтирилген буйрықлар дизиминен бизиң хұжжетимизди баспадан шығарыу ушын керекли болғанын таңлап, ОК тетигин басамыз. Нәтийжеде компьютер ядына киритилген хұжжет қағазға шығарылады.

Өз бетинше үйрениу ушын сораулар

1. WORD редакторын жүклеу хәм программадан шығыу қандай орынланады
2. Хұжжетлерди теріу хәм ядта сақлау
3. WORD тың меню қатарлары хәм буйрықлар дизими хәққинда мағлыұмат
4. Таяр текстли хұжжетти баспаға шығарыу

Хүжжетлерди редакторлаў. Текстлерди форматлаў.
Кестелер дүзиў.

Жоба:

1. Текстти форматлаў.
2. Абзацты форматлаў.
3. Табулятор изин толықтырыў
4. Хүжжетке кесте орнатыў
5. WORD редакторының қосымша имканиятлары

Таяныш түсиниклер:

формат, шрифт, шрифт өлшеми, реңи, абзац, шегараларды орнатыў, табулятор, кесте, қатар, бағана, сүүретлер орнатыў, Clip art элементлери

Әдебиятлар:

1. А.Абдикадиров Хабар технологиялары. Билим 2005ж.
2. А.Саттаров Информатика ҳәм хабар технологиялары. Билим 2005ж.

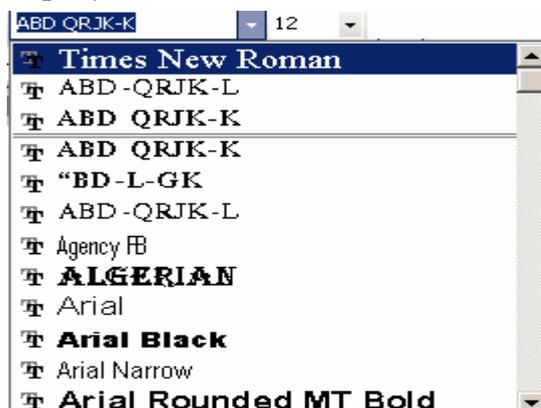
Текстти форматлаў

Белгилерди форматлаў дегенде тексттеги белгилердиң көриниси ҳәм өлшемлерин өзгертиў түсиниледи.

Бул процессти иске асырыўда бир неше усыллар бар:

1. „Форматирование“ әсбаплар панелинен пайдаланып өзгертиў.

Тексттиң керекли бөлеги белгилеп алынады, „Форматирование“ әсбаплар қатарының **Шрифт** майданында белгилердиң көринисин, **Размер шрифта** майданында болса өлшемлерин өзгертиў мүмкин.

2.ФОРМАТ менюсиндеги Шрифт буйрығынан пайдаланып өзгертиў.

Бул жерде:

Шрифт-бул бөлимнен белгилердиң көринисин өзгертиў ушын „шрифт“ таңланады.

Начертание-таңланған „шрифт“тиң көриниси өзгертиледи.

Размер-белгиниң өлшеми өзгертиледи.

Подчеркивание-белгиниң төменинен ҳәр қыйлы сызықлар шығарыў мүмкин.

Цвет-белгиге рең таңланады.

Эффекты:

- а) **зачеркнутый** – белгилердің ортасында сызық пайда болады;
 - б) **верхний индекс**–белгилер жоқары индекс(дәреже) көринисминде болады(x^2);
 - в) **нижний индекс**–белгилер төменги индекс көринисинде болады(x_2);
 - г) **скрытый**–белгилерди көринбейтуғын тест көринисинде өткереди;
 - д) **малые прописные**–бийиклиги өзгермеген халда бас хәрипке алмасады;
 - е) **все прописные**–пүткіл текст бас хәрипке алмасады.
- **Образец**–таңланған өзгерислерди көрсетип турыўшы айна.
 - **По умолчанию**–барлық өзгерислерден кейин бул тетик басылатуғын болса, онда таңланған өзгерислер WORD бағдарламасын қайтадан қолланғанда да сақланады.

Абзацты форматлау

Абзац–бул еки „маркер“ (¶-„маркер“) белгиси арасындағы текст есапланады. Бул белги ENTER басылыўы натийжесинде пайда болады. „Маркер“ди көриў ушын **Стандартная** эсбаплар панелиндеги ¶ тетиги „тышқан“ жәрдемінде басылады.

Текстли редакторларда абзацты форматлау дегенде усы абзацқа безеў беріў түсиниледи, яғный, ондағы қатарларды тек оң шегарасы, сол шегарасы, бир ўақытта оң хәм сол шегарасы бойынша тегислеў, қатарларды орайластырыў, қатарлар арасындағы аралықларды өзертіў, жол басын қалдырыў хәм басқаларды түсиниў мүмкин. Бир абзацты форматлауда, абзацтың қәлеген жерине курсор қойылады, избе-из жайласқан бир неше абзацларды форматлауда болса әўели олар белгилеп алынады, соңынан зәрүр форматлау буйрығы бериледи.

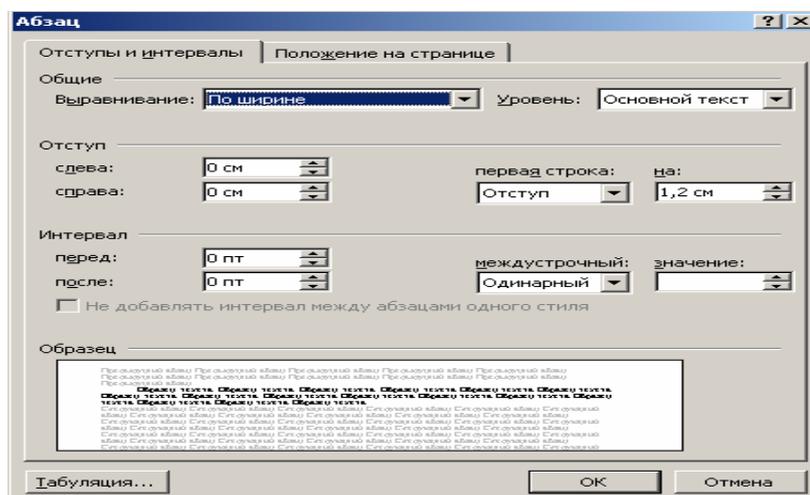
1. Абзацты шегараларына қарата форматлау ушын „Форматирование“ эсбаплар панелинен пайдаланыў мүмкин:

Керекли абзац таңланады. Бунда:

 - абзацты сол шегарасы бойынша тегислеў; - абзацты орайластырыў;

 - абзацты оң шегарасы бойынша тегислеў; - абзацты оң хәм сол шегарасы бойынша тегислеў. Бул тетиклердің кереклисин „тышқан“ жәрдемінде басылады..

„ФОРМАТ“ менюсиндеги **Абзац** буйрығы арқалы форматлауға тийисли барлық ислерди иске асырыў мүмкин. Бул буйрық таңланғаннан соң экранда төмендеги байланыс айнасы пайда болады

Табулятор изин толықтырыу

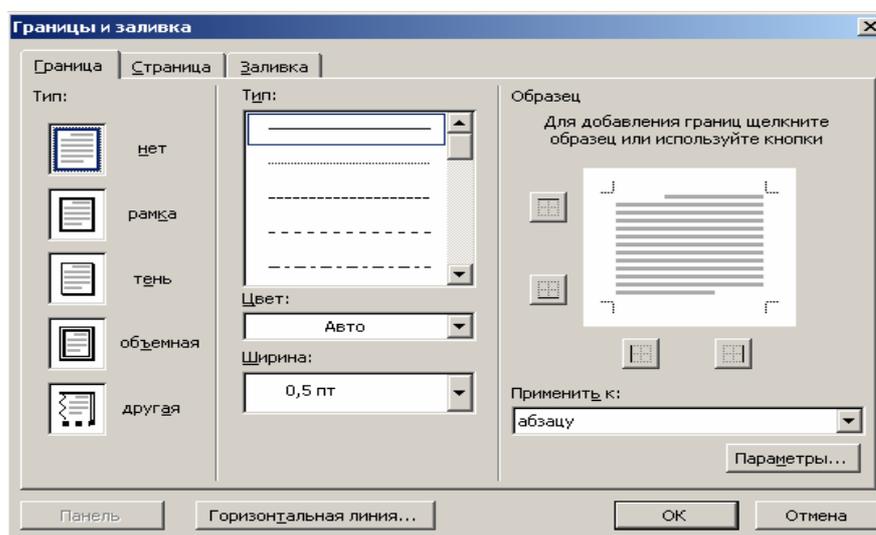
Текст сөзлери арасына [таб] тетигин басыу арқалы бағаналарға ажыратыу мүмкин. Бул бос орынды табулятор изи деп атайды хәм бул орынды хәр қыйлы көринисте толықтырыу мүмкин. Буны иске асырыу ушын „ФОРМАТ“ менюсиниң Табуляция буйрығын таңлау керек

Бул жерде:

- **Позиция табуляции**-табулятордың сызғышта жайласыу орынлары, яғный табулятор белгилери беттиң сол шегарасынан неше бирлик узақлықта екенлиги көрсетиледи. Бул бөлимдеги дизимлер сызғыштағы табулятор санына тең болады.

Абзац этирапында шегара сызықларын келтирип шығарыу хәм текст артына фон беріу

Абзац этирапында шегара пайда етиу хәм текст артына фон беріу ушын „ФОРМАТ“ менюсиниң **Обрамление** и заливка буйрығын таңлау керек. Экранда усы буйрықтың айнасы пайда болады

Абзацтың биринши хәрибин үлкейтиу

WORDта абзацтың биринши хәрибин үлкейтиу мүмкин. Бунда биринши хәриптиң өлшеми, сол хәрип жанында неше қатар мағлыұмат жазылыуына байланыслы болады. Бул исти иске асырыу ушын „ФОРМАТ“ менюсиндеги Буквица буйрығынан пайдаланылады. Төмендеги „Буквица“ айнасынан керекли пункт таңланады.

Бул жерде:

- **Положение** - бул бөлімнен үлкейтелуугүн ҳәриптиң абзацта жайласыу көриниси таңланады.
- **Шрифт**- үлкейтелуугүн ҳәрип ушын шрифт таңланады.
- **Высота в строках**- үлкейтелуугүн ҳәриптиң туурысына жазыу мүмкин болған қатарлар саны көрсетиледи.
- **Расстояние до текста**- бас ҳәрип пенен жанына жазылатуугын аралық көрсетиледи.

Хүжжетке кесте орнатыу

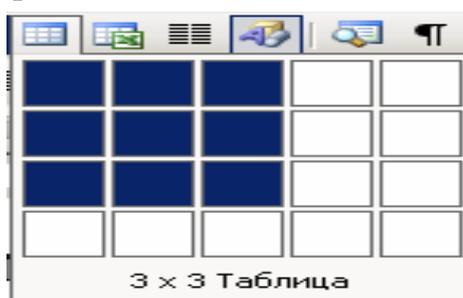
Кесте-бағана ҳәм қатарларда жайласқан шатрашлардан ибарат, бул шатрашларды текст ҳәм графиклер менен толтыруу мүмкин. Шатрашлар тексттиң көлемине сәйкес рәуиште вертикал кеңейип барады.

Хүжжетке кесте қойыуды иске асырыудың бир неше усуллары бар.

1-усул.

1. Кесте дүзилетуугын орынға курсор алып келинеди.

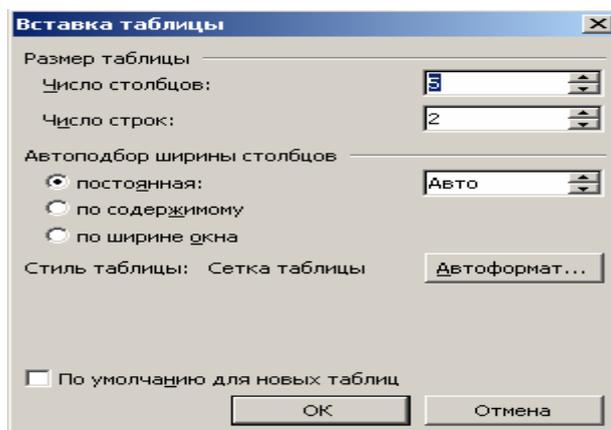
2. **Стандартная** әсбаплар панелиндеги **Вставить таблицу** - тетиги үстине „тышқан“ның сол тетиги бир рет басылады.

3. „Тышқан“ тетигин жиберместен тор байынша жеткилики санда бағана ҳәм қатарлар таңланғаннан кейин, „тышқан“ның тетиги босатылады.

2-усул.

„Таблица“ менюсиниң **Вставить таблицу** буйрығы таңланады ҳәм төмендеги байланыс айнасы пайда болады.

Бул жерде:

- **Число столбцов**- кестедеги бағаналар санын көрсетеди.
- **Число строк**- кестедеги қатарлар санын көрсетеди.
- **Ширина столбца**- бағаналар кеңлигин көрсетеди.

- **Мастер-** таяр кестелер макетинен таңлау имканын береді.

Автоформат- кестенің көринисин өзгертуде таяр макетлерден пайдаланылады.

Стандарная әсбаптар панелинен пайдаланып, кесте дүзілгенде, кестенің бағаналары кеңлиги қатар кеңлигине сәйкес рәуиште анықланады.

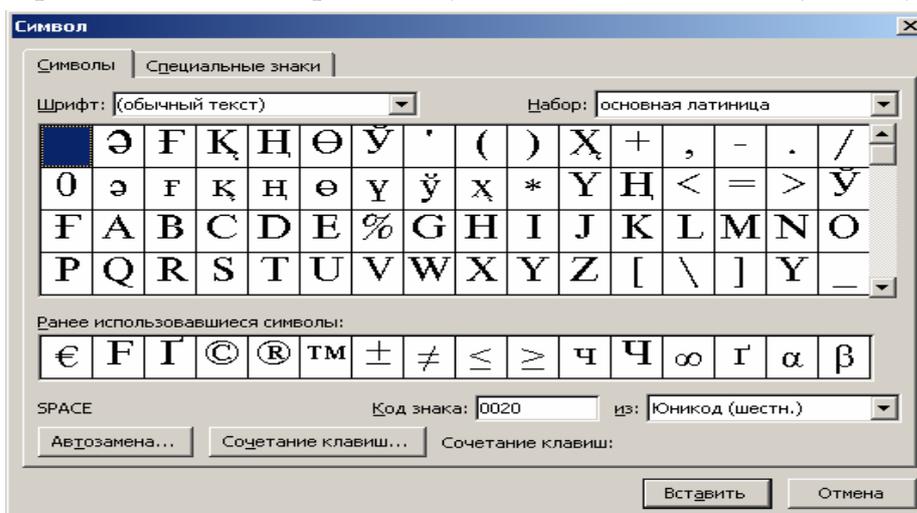
„ТАБЛИЦА“ менюсінен пайдаланылса, кесте бағаналары кеңлигин қәлегенинше таңлау яки таяр кестелерден пайдаланыу мүмкин.

WORD редакторының қосымша имканиятлары Сүўретлер ҳәм объектлер қосыу.

WORD текстке ҳәр түрли графикли мағлыұматлар, атап айтқанда:

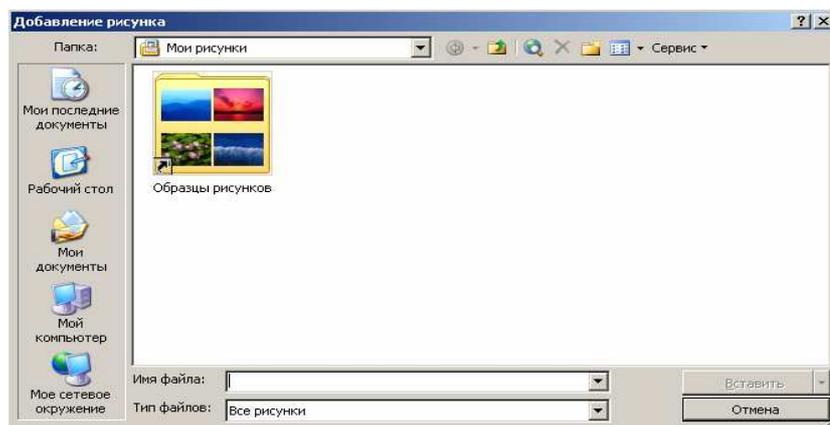
- Белгилер (SIMBOL)
- Сүўретлер (PICTURE)
- Графикли объектлер (CLIP ART GALLERI ден)
- Жеке графикли көринислер
- Басқарыуларды қойыу имканын береді.

Клавиатурада бар болмаған белгилерди ҳужжетке жайластырыу ушын „ВСТАВИТЬ“ менюсінің **Символ** буйрығын таңлау керек. Экранда төмендеги клавиатурада бар болмаған белгилерди қойыу айнасы пайда болады (4.27-сүўрет):

Шрифт- майданынан пайдаланатуғын шрифт таңланады. Керекли белги таңданғаннан соң „ ВСТАВИТЬ “ тетиги арқалы ҳужжетке қойылады.

Ҳужжетке графикли сүўрет орнатыу ушын „ВСТАВКА“ менюсінің **Рисунок** буйрығын таңлау керек, экранда төмендеги байланыс айнасы пайда болады.

Бул айна еки бөлімнен ибарат, сол тәрәпинде сүүретлердиң атлары, ал оң тәрәпинде таңланған атқа сәйкес сүүрет көринеди. Таңланған сүүретти хўжетке жайластырыў ушын ОК тетигин басыў керек.

Әсбаплар панелиндеги **Рисование** атлы панелден пайдаланып, жеке графикли көринис жасаў мүмкин. Егер бул панел айнада орнатылмаған болса, онда Стандартная әсбаплар панелиндеги тетикти „тышқан“нан яки „ВИД“ менюсиниң **Панел инструментов** буйрығынан пайдаланып орнатыў мүмкин.

Картинки MICROSOFT CLIP ART

Бул айнаның „Разделы“ майданына қайсы бир тема таңланады, „Картинки“ майданында болса усы темаға байланыслы сүүретлер көринеди.

Зәрүрли сүүрет таңланғаннан соң „ВСТАВИТЬ“ тетигин басыў арқалы ол хўжетке орнатылады.

Өз бетинше үйрениў ушын сораўлар.

1. Форматирование меню бөлімінің атқаратуғын хызметлери қандай?
2. Текстке абзац орнатыў усылларын айтып бериң.
3. Текстке символ белгилерин киритиў қайсы меню жәрдемінде орнатылады?
4. Хўжетте берилген ҳәриплик қәтеликлерди дүзетиў мүмкин бе?
5. Clip Art хызметин атаң.
6. Хўжетлерге бетлер ҳәм сноскалар орнатыў.

EXCEL электрон кесте процессоры ҳәм электрон хўжетлер менен ислеў технологиясы.

Реже:

1. **Microsoft Excel** ҳаққында түсиник.
2. **Microsoft Excel** программасының меню қатары айнасы
3. **Microsoft Excel** программасының инструментлер панели

Таяныш түсиниклер:

Меню қатары, инструментлер қатары, формулалар қатары, ячейка, ячейка адреси, жұмысшы бетлер, қатарлар ҳәм бағаналар.

Әдебиятлар:

1. М. Арипов. – Информатика ва хисоблаш техникаси асослари. Тошкент. 2001
2. А. Саттаров Информатика ҳәм хабар технологиялары. Билим 2005ж.

Microsoft Excel программасы Microsoft Office пакетіндегі программа болып, ол электрон кестелерді таярлау және қайта іслеу үшін арналған.

Excel кітабы кеңейтпесі .xls болған қалеген файл болып есапланады. Excel де бул файл жұмыс кітабы деп аталады.

Хәр бир .xls файлда 1 ден 255 ке шекем электрон кесте жайласуы мүмкин. Олардың хәр бири жұмыс бети деп аталады. Excel кестеси 16384 қатар және 256 бағанадан ибарат.

Қатарлар 1 ден 16384 ке шекем болған пүтин санлар менен номерленеди. Бағаналар болса, латын әлипбеси хәриплери менен белгиленеди яғный А, В,..., Z, AA, AB,...IV.

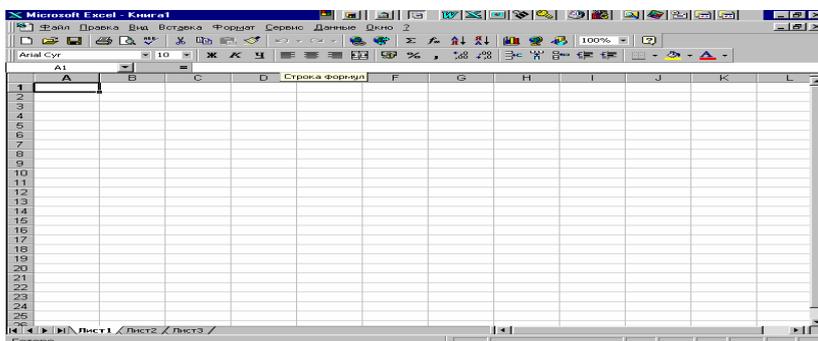
Бағананың аты менен қатардың номери биргеликте (жайласқан) ячейканы идентификациялайды. Бул идентификатор ячейканың адреси деп аталады.

Жұмысшы бетинен ажыратып алынған ячейка актив ячейка деп аталады.

Хәр бир ячейкаға сан, текст ямаса формула көринисіндегі мағлыұматлар киритиледи. Электрон кестедегі анық бир ячейканы көрсетиу үшін адреслерден пайдаланыу керек, яғный адреслер өз-ара кесилесетуғын бағана белгиси және қатар номерлеринен ибарат болады. Мысалы А1, А8, С24, АА2 және т.б.

EXCEL программасын іске түсириу үшін жұмыс столындағы Excel ярлигинде тышқан түймеси еки мәрте басылады.

Бир неше уақыттан кейин экранда EXCEL программасының жаңа жұмысшы бети менен пайда болады.

Бул айна тийкарынан төмендегі тийкарғы элементлерден ибарат:

Тийкарғы меню қатары. EXCEL программасында іслениуі мүмкин болған хәрекетлер дизими.

Инструментлер қатары. Командаларға усынысын тезлестириу үшін арнаулы кнопкалар.

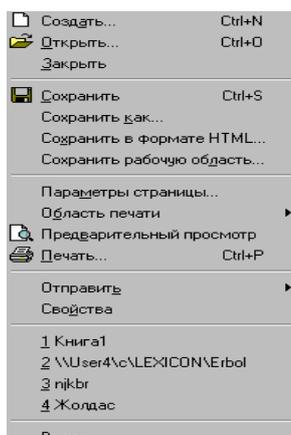
Формула қатары. Таблица ячейкаларына мағлыұматларды киритиу және дүзетиу бөлими.

Беттен бетке өткизиу белгилери. EXCEL диң жұмысшы кітабындағы хәр түрли бет және бөлимлерге өтиу кнопкалары.

Актив ячейка. Сол уақытта курсор турған ячейка.

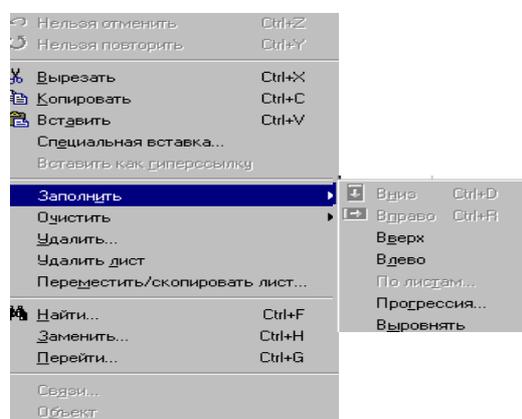
EXCEL программасының меню қатары

Файл менюси.

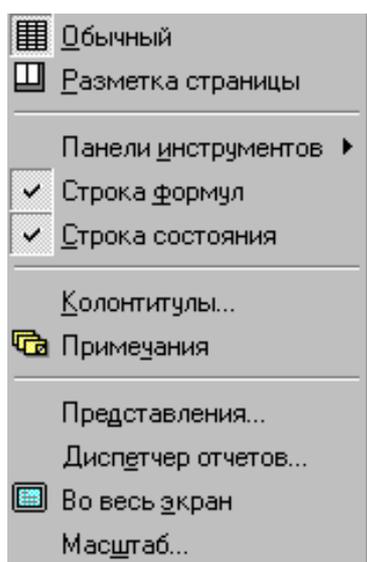
Файл бөлімінде файлларды ашыу, жабыу, сақлау, қалай қаслау, баспаға шығару және т.б. жұмыстар орынланады.

Правка менюси.

Правка бөліміндегі **Заполнить** және **Очистить** бәндлері кетеклердің белгіленген жөнелісінде нұсқасын алады ямаса тазалайды. **Удалить лист** бәнди бетті жоқ етеді. **Переместить/скопировать лист** жұмыс кітабы бетін кереклі жерге жылжытады ямаса нұсқасын жаңа бетте пайда етеді.

Вид менюси.

Разметка страницы бетті баспаға шығаруға таярлайды. **Строка формул** формулалар менен іслеу қатарын экранға шығарады. **Панели инструментов.** Команда төмендегі диалог айнасы жәрдемінде экранда бір қатар инструментлер панелін пайда қылуы және Настройка кнопкасы арқалы бұл панеллерге жаңа инструментлер жайластыруы мүмкін. **Во весь экран.** Таблицаны барлық экран бойынша кеңейтуді. **Масштаб.** Усы диалог айнасы жәрдемінде таблицаның экрандағы масштабын өзгерту.

Вставка менюси.

Ячейки. жаңа ячейкалар, қатар ямаса бағана қосыў.

Строка. Таблицаға жаңа қатар қосыў.

Столбец. Таблицаға жаңа бағана қосыў.

Лист. Файлға жаңа жұмысшы бетин қосыў.

Диаграмма. Берилгенлер бойынша жұмыс бетинде диаграмма пайда қылыў.

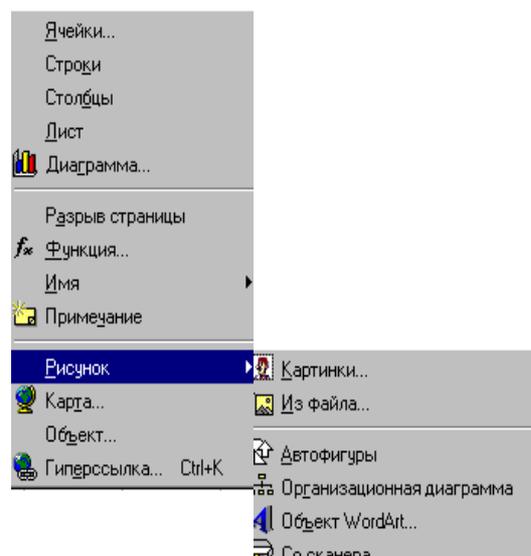
Разрыв страницы. Бетлерге ажыратыў.

Функция. Функцияларды таңлаў.

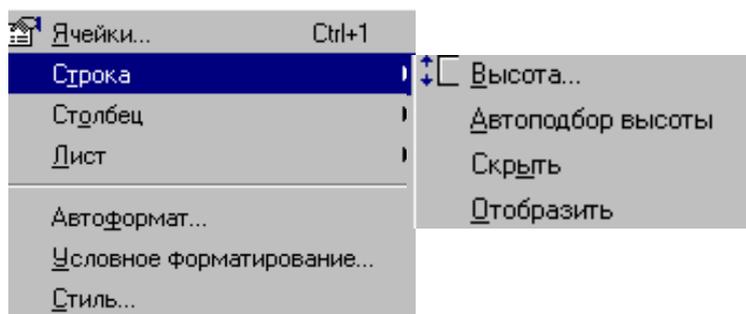
Имя. Файлға ат бериў.

Рисунок. Жұмыс китабына сүүретлер қойыў.

Карта. Жұмыс китабына географик картаны қояды.

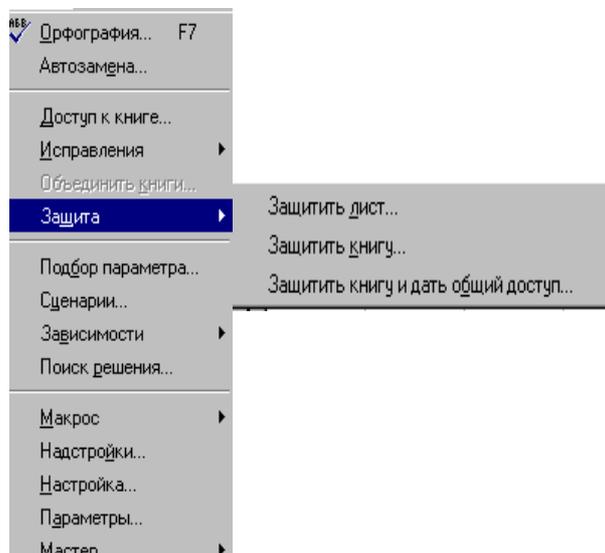

Формат менюси.

EXCEL дәстүрінде форматлаў ячейка, қатар хәм бағаналарда орынланады. Бөлим бәнтлеринде қатардың бийиклиги бағананың ени, ячейка сызықларын пайда етиў хәм жоқ етиў, жаңа бет пайда етиў, оған ат бериў ұазыйпалары әмелге асырылады.

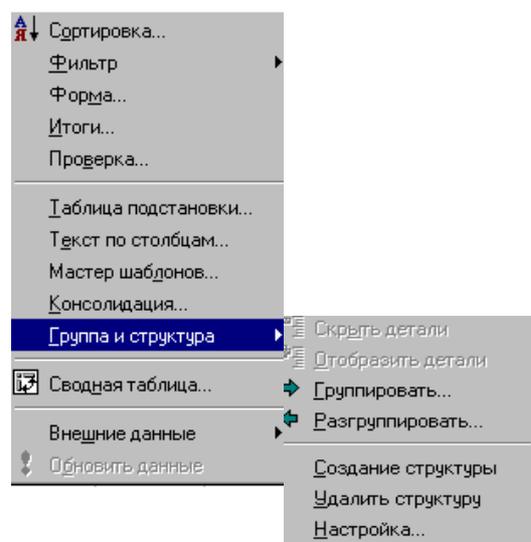
Сервис менюси

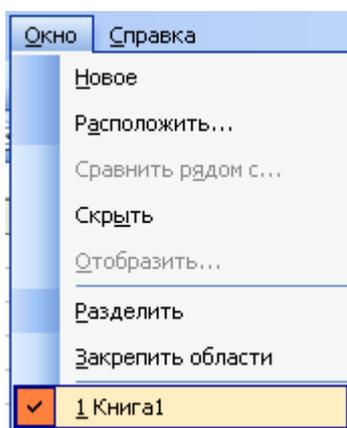
Сервис бөлиминде текстиң қәтесин анықлаў, белгини авто алмастырыў, өзгерислерди сақлаў, китапқа кириў, өзгерислерди белгилеў, китапларды бирлестириў, дәстүрди қорғаў, ячейка мәнисин редакторлаў хәм тағы басқа әмеллерди орынлайды.

Данные менюси

Данные бөлиминде мағлыұматларды тәртиплестириў, өсиў ҳәм кемиў тәртиби бойынша сортлаў, Ақырғы нәтийжелерди анықлаў, мағлыұматларды тексерий, мәнислерди кестеге салыў, текстти бағаналарға бөлий, мәнислерди бирлестириў, жаңа дүзилеслер алыў, сыртқы мағлыұматларды киритий сыяқлы әмеллерди орынлайды.

Окно менюси.

Менюдың бул бөлими жәрдемши бөлимлерден болып, туўрыдан-туўры мағлыұматлар менен ислеўге арналмаған.

Бул айналар бир-бириниң қасында, избе-из, каскад көринисинде **Расположить** командасының усы диалог айнасы жәрдеминде жайластырылыўы мүмкин. Бир жұмыс китабы ушын бир неше айна пайда қылыў **Новое** командасы арқалы әмелге асырылады. Айналардан биреўин ядта сақлаған ҳалда экраннан жоғалтыў **Скрыть** командасы ҳәм егер жасырынған айналар бар болса, олардың қәлеген биреўин экранға қайтарыў **Показать** командасы арқалы әмелге асырылады.

EXCEL диң инструментлер панели

	Жаңа жұмыс китабын пайда етиў.
	Файлды ашыў.
	Жұмыс китабын ядта сақлаў.
	Жұмыс китабындағы мағлыұматты баспаға шығарыў.
	Мағлыұматларды баспаға шығармастан алдын көриў.
	Орфография. Жазыў қәтелерин тексерий.
	Ажыратылған бөлимди қырқып алыў.
	Ажыратылған бөлимнен нусқа алыў.

	Ажыратылған бөлімнен алынған нұсқаны қойыу.
	Форматтан нұсқа алыу. Ячейкалар және объекттер үшін форматтардан нұсқа алыу яки нұсқа қойыу.
	Бийкар қылыу. Ақырғы хәрекет яки команданы бийкарлау.
	Қайтарыу. Ақырғы хәрекет яки команданы қайтарыу.

- Булардан басқа EXCEL төмендегі қосымша инструментлер панеллерине де ийе:
- Текст үстінде форматлау іслерін әмелге асыруу инструментлер панели;
 - Диаграмма пайда етиу және оны редакторлау инструментлери панели;
 - Түрлі геометриялық түрлерди жасау және оларды редакторлау инструментлер панели;
 - Басқаруу элементлери, яғнай кнопкалар, дизимлер, диалог айналары сыяқлылардан ибарат инструментлер панели;
 - VISUAL BASIC программалау тилинде макрослар пайда қылуға арналған инструментлер панели;

Өз бетинше үйрениу үшін сораулар

1. Excel дәстүриниң ұазыйпасы қандай?
2. Excel дәстүриниң меню бөлімлериниң ұазыйпасын айтың?
3. Excel де форматлау қалай орынланады?
4. Excel дәстүриниң инструментлер панелинде қандай инструментлер орын алған?

Жумыс китабы менен іслеу. Формулалар менен іслеу. Диаграммалар жаратыу ұсыллары.

Реже:

1. Excel электрон таблицасында формулалар және функциялар менен іслеу
2. Excel электрон таблицасында диаграммалар менен іслеу.
3. Excel электрон таблицасының қосымша мүмкиншиликлери.

Таяныш түсиниклер:

Формула, функциялар, санлы мағлыұматлар, диаграмма, график сызыу.

Әдебиятлар:

1. А.Абдуллаев, Б.Каллиева, Ж.Жугинисова, М.Алламбергенова. Информатика және хабар технологиялары. Нөкис- 2003 жыл
2. А.Саттаров Информатика және хабар технологиялары. Билим 2005ж.

Формула жумысшы бетинде мағлыұматларды қайта іслеудиң керекли қуралы болып есапланады.

Формулаға төмендегі элементлер кириуи мүмкин: операторлар, ұазыйпалардың атлары, ячейка. Формулаларды жазуу және ұақыт „=“ белги менен басланады.

Кейин формуланың басқа элементлери жазылады. Мысалы: $=СУММ(A1, A2)$ - еки $A1$ хәм $A2$ ячейканың жыйындысын табыу керек болсын. Ұазыйпаның аргументлери хәмме ұақыт дөңгелек скобкаларда жайласады, бөлиу үшін болса „/“ дан пайдаланады. Басқа жазыу да болыуы мүмкин, мәселен $=A1+A2$.

Формула жазыуда ислетилетуғын белгилер: „+“ - қосынды, „-“ - айырма, „/“ - бөлиу, „*“ - көбейме.

Формуларға мысаллар: $=(B1+A11)*D6+106$ яки $=ПРОИЗВЕД(D11, U3)+34,5$. Биринши жағдайда көбейме үшін оператор белгиси ислетиледи „*“, екінши жағдайда көбеймени жайластыруу үшін ПРОИЗВЕД ұазыйпасы ислетиледи.

Ұазыйпаның аты хәмме ұақыт бас хәриплер менен белгиленеди. Формулада аргументлер сыпатында ислетилиуши ячейкаларда берилген мәнислердің өзгериуи мәнистің өзгериуине алып келеди.

Формулада функциялардан пайдаланыу. EXCEL 400 ден артық функцияларға ийе болып, функциялар қыйын әмеллерди орынлауға арналған.

EXCEL функцияларын 10 тийкарғы группаға бөлип көриу мүмкин:

Финансовые. Финанслық есап ислерин орынлауға арналған функциялар
Дата и время. Ұақыт мағлыұматларын бериу функциялары.

Математика и тригонометрия. Бир яки бир неше мәнислер үстинде математикалық әмеллер орынлаушы функциялар.

Статистические. Бир яки бир неше мәнислер үстинде статистик есап жүргизиуге хызмет қылатуғын функциялар.

Просмотр и ссылка. Мүрәжат, ячейка яки бир неше ячейкалар менен манипуляция қылыуға жәрдем беретуғын функциялар.

База данных. EXCEL мағлыұматлар базасы хаққында мағлыұмат беретуғын функциялар.

Текстовые. Текстли мәнислер үстинде әмеллер орынлайтуғын функциялар

Логические. Логикалық мәнислер беретуғын функциялар

Информационные. EXCEL диң түрли жағдайлары хаққында мағлыұмат беретуғын функциялар.

Диаграмма- кесте көринисинде берилген мағлыұматларды график көринисте сүүретлеу усылы болып, онда сүүретленген мағлыұмат түсиниуге аңсат болып ғана қалмай, жумысты да тезлестиреди. Былай алып қарағанда, көп санлар хәм санлар арасындағы байланысты сүүретлеуде диаграмманың роли жүдә әхмийетли. Процесстиң структурасы хәм ондағы өзгерислерди диаграмма жәрдемінде анықлау мүмкин. Бул нәрсени тек санлардың өзине қарап анықлау жүдә қыйын. Диаграммалар жумысшы кесте «лист»лериндеги санлар тийкарында жасалады. Соның үшін да диаграмма жасау (қурыу)дан алдын санларды пайда етиу лазым.

Әдетте, диаграмма жасау үшін керек болатуғын санлар биреу «лист»те ямаса бөлек файлда жайласады. Улыұма, бул шәрт емес. Бир ғана диаграмма жасауда

ықтыярлы сандағы листлардағы мағлыұматлардан пайдаланыў мүмкин, тап сондай-ақ, ықтыярлы сандағы жумысшы китаплардан да.

Excel да жасалған диаграмманы жайластырыўдың еки усылы бар:

- диаграмманы «лист»тиң өзінде жайластырыў. Бул жағдайда диаграмма усы листтиң элементи сыпатында қаралады. Бундай диаграммалар талқыланған диаграммалар деп аталады;

- жумысшы китабының жаңа «лист»инде диаграмманы жайластырыў. Бул жағдайда «лист»те тек диаграмма жайласып, онда кестелер болмайды. Әпиўайы «лист» диаграммалы «лист»тен соның менен парқ қылады. Егер сиз диаграммалы «лист»ти активлестирсеңиз, ол жағдайда **Excel** менюси оның менен ислесиў ушын сәйкес түрде өзгереді. Бундай «лист»лерди диаграмма «лист»лери деп аталады.

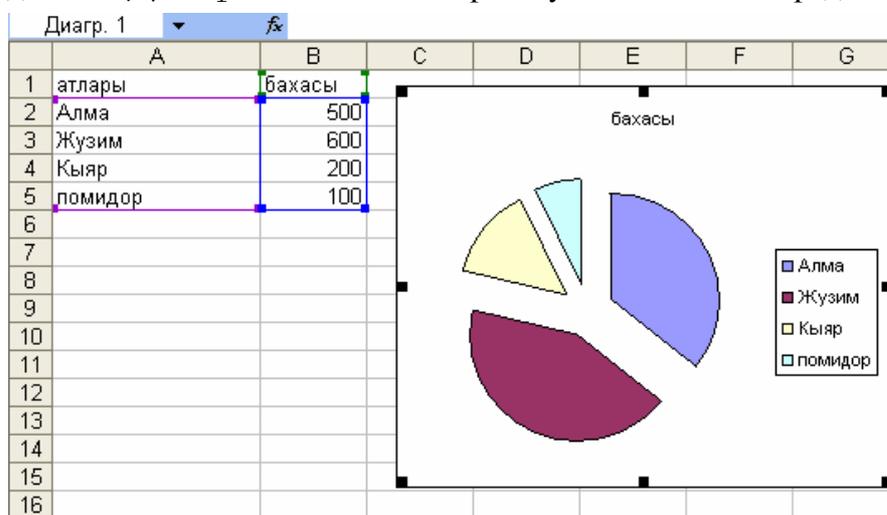
Диаграмманы жайластырыў процессине байланыслы болмаған ҳалда, оны қәлегенше басқарыў мүмкин. Яғный реңин өзгертиў, орнын жылыстырыў, масштаб бөлеклерин өзгертиў, тор сызықларын киритиў хәм т.б.

Сиз жумысыңызға туўра келетуғын диаграмманы тәжирийбе жолы менен таңлаўыңыз мүмкин. Егер бул жетерли болмаса, түрли усыллар менен диаграмманы өзгертиў, ямаса оған түсиник, график, объектлер хәм б. киритиў мүмкин. **Excel** де жасалған диаграмма жумыс кесте «лист»индеги мағлыұматларға байланыслы болып, мағлыұматлар өзгериўи менен оған сәйкес диаграмма да автомат түрде өзгереді. Бул **Excel** де диаграммалар жасаўдың ең әҳмийетли тәрепи.

Диаграмманы төмендеги көринислерде бериўимизге болады:

- Гистограммалар.
- Графикалық
- Точкалық.
- Дөңгелеклик
- Бетлик.
- Биржевая.
- Конуслық.
- Сызықлық.
- Шеңберлик.
- Областлық.
- Жапырақлық.
- Пузырковая.
- Цилиндрлик.
- Пирамидалық.

EXCEL де хәммеси болып 14 түрли диаграммалар усынылған. Олар мағлыұматларды анық хәм түсиникли етип көрсетиў имканиятын береді.

EXCEL электрон таблицасында биз функциялар хәм олардың графиклери үстінде де ислеу мүмкиншилигине де ийемиз. Биз функциялардың графигин жасау үшін функция аналитик көринисте берилген болса, биз аргумент x ке мәнис бере отырып, функцияның мәнислерин тауып аламыз яғный берилген аналитик усылдағы функцияны таблицалық усылға келтиремиз. Егер бизиң функциямыз таблицалық усылда берилген болса, онда функцияның мәнисин бағана түрінде таблицаға түсиремиз. Мине усы берилген хәм алынған мәнислер бойынша функцияны графикалық көринисте келтириу мүмкин.

Мысал ушын биз $y = 3\sin 4x$ $[-\pi/8; 0]$ аралықта берилген функцияны алайық.

- Тийкарғы менюден Вставка ны таңлаң.
- Оның ишки командаларының бири Функцияны таңлаң.

Нәтийжеде экранда Мастер Функции диалог айнасы пайда болады.

Ямаса инструментлер панелиндеги f_x функция клавишасын мышь көрсеткиши жәрдемінде таңлаң.

Нәтийжеде экранда Мастер Функции диалог айнасы пайда болады.

Биз категории бөлиминен математика и тригонометрия бөлимин таңлаймыз.

Бул математика и тригонометрия бөлиминде 50 ден аслам функциялар бар.

- Функциялардан $\sin x$ ты таңлаймыз.
- Ок кнопкасын басамыз.

Экранда биз аргумент x ке мәнис бериуимиз керек болған айна пайда болады. Биз $[-\pi/8; 0]$ аралықтағы мәнислерди киритиуимиз керек. Биз бул жерге $-\pi/8$ мәнисти киритсек, бизге синустың $-\pi/8$ деги мәнисин есаплап береді. Биз бул функцияның мәнисин есаплап қойған ячейкаға курсорды әкеліп, формулалар қатарына өзгерис киритиуимизге болады.

Солай етип, функцияның $[-\pi/8; 0]$ аралықтағы мәнислерин есаплаймыз.

• Бул табылған мәнислерди **[Shift]+[Стрелка]** клавишалары арқалы ямаса мышь арқалы бояп аламыз.

- Тийкарғы менюдің Вставка бөлимин таңлаймыз.

• Буннан Диаграмма пунктин таңлап алың ямаса инструментлер панелиндеги Мастер диаграммы ды таңлап алың.

Нәтийжеде экранда Мастер Диаграмм (шаг 1 и 4) айнасы пайда болады. Бунда стандарт хәм стандарт емес диаграммалар бар. Стандарт диаграммада **14** түрли диаграмма бар.

- Бизге кереклиси графикти таңлаймыз.
- Берилген графиклерден бизге кереклисин таңлап хәм
- Ок кнопкасын басамыз.

Бул кнопканы басқан соң экранда графиктиң үлгиси пайда болады. Бунда графикти қатар ямаса бағана бойынша жайластырыу мүмкиншилигине ийемиз.

- Керекли параметрлерди таңлап Далее кнопкасын басамыз.

Буннан соң экранда мастер диаграмм (шаг 3 и 4) диалог айнасы пайда болады. Бул айнада бир қанша параметрлерди орнатыу мүмкиншилигине ийемиз. Атап

айтқанда графикке ат қойыў, x,y,z көшерлерин белгилеў, x,y,z көшерлерин орнатыў хәм алып таслаў, олардың жайласыўын көриў, графигимиздиң қайсы точкалардан өтетуғынлығын, сол точкалардағы мәнислери менен көриў, Элемент легенданы жоқарыға ямаса төменге, оң тәрәпке ямаса шеп тәрәпке қойыўға болады.

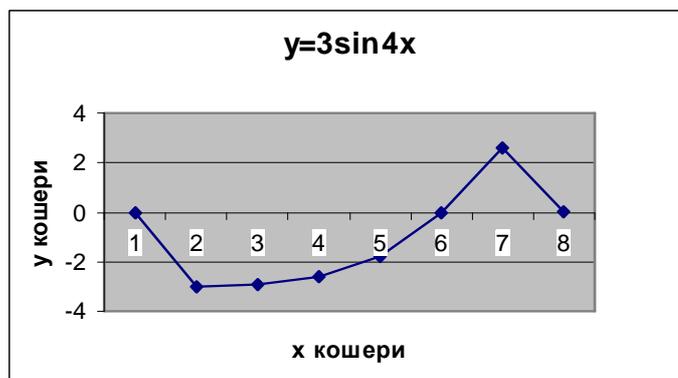
- Биз бунда да қәлеген параметрлеримизди орнатып, Далее кнопкасын басамыз.

Экранда Мастер Диаграмм (шаг 4 и 4) айна пайда болады. Биз бунда графикти қайсы бетке жайластырыўымыз кереклигин ямаса бизге керек болмаған графиклерди алып таслаў мүмкиншилигине ийемиз.

- Керекли параметрлерди орнатып, **Готово** кнопкасын басың. Нәтийжеде бизге керек болған график экранда пайда болады.

Биз бул графикти қәлеген орнымызға жайластырыўымызға, үлкейтип хәм киширейтиўимизге болады.

Сондай-ақ, графиктиң хәм стенлериниң де реңдерин өзгертиўимизге болады. Пайда болған графигимиз төмендеги көринисте болады.

Өз бетинше үйрениў ушын сораўлар

1. EXCEL де формулалардан қалай пайдаланамыз?
2. EXCEL де функцияларды қалай орынлаймыз?
3. Диаграммалар қалай қурылады?
4. Диаграммалардың түрлерин атап өтиң.
5. Графиклерди қалай форматлаймыз?

Презентация жаратыў дэстүрлери. POWER POINT дэстүри.

Реже:

1. MICROSOFT POWER POINT программасы ҳаққында түсиник.
2. POWER POINT программасын иске қосыў.
3. Жаңа презентация дүзиў.

Таяныш түсиниклер:

Слайд, презентация, Автомазмун устасы, шаблонлар, бос презентация.

Әдебиятлар:

1. А.Абдуллаев., Ж.Жугинисова., А.Исмайлов. POWER POINT программасын оқыў процесинде қолланыў. (оқыўлық қолланба). Нөкис -2002.
2. А.Саттаров Информатика ҳәм хабар технологиялары. Билим 2005ж.

POWER POINT программасы **MICROSOFT OFFICE** фирмасының **WINDOWS** қабығында жаратылған болып, программа презентациялар (таныстырыў) менен ислеў ушын ең қолайлы болған программаластырыў ұсылларының бири болып есапланады. Бул программа жәрдеминде барлық көргизбели оқыў қуралларын жаратыўға ҳәм айырым жағдайларда мағлыўматлар базасы сыпатында да пайдаланыўға болады. Соның менен биргеликте бул программадан мультимедия ўазыйпаларын басқарыў ҳәм оларды қолланып, көрсетиўши қурылмаларға жиберий ўазыйпаларын ҳәм орынлаў мүмкин. **POWER POINT** программасының тийкарғы түсиниклери слайд, презентациялар есапланады.

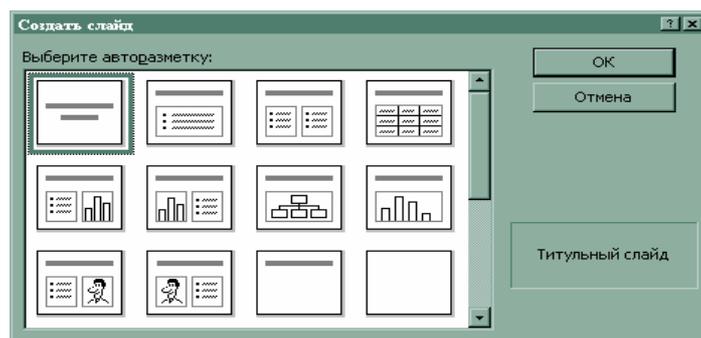
Слайд - белгили бир өлшемге ийе болған диалог бетлери есапланады. Онда жаратылатуғын көрсетиў элементлери жайласады.

Презентация - жаратылатуғын слайдлар топары ҳәм көрсетиў ушын берилетуғын файл аты. Мәселен: **POWER POINT** программасы ашылғанда, басламалар қатарында пайда болып, онда жаратылған ямаса жаратылатуғын презентацияның өз ўақтындағы аты есапланады. Бул атаманы кейиншелік өз қәлеўиңиз бенен алмастырыўыңыз мүмкин.

POWER POINT программасын иске қосыў.

Бул программаны иске қосыўды **WINDOWS** жұмыс столынан баслаў керек. Жұмыс столында тышқаншаның шеп кнопкасын басыў жәрдеминде төмендеги буйрықларды орынлаў арқалы программа иске түсириледи:

“Пуск” - “Программы” - “MICROSOFT POWER POINT”

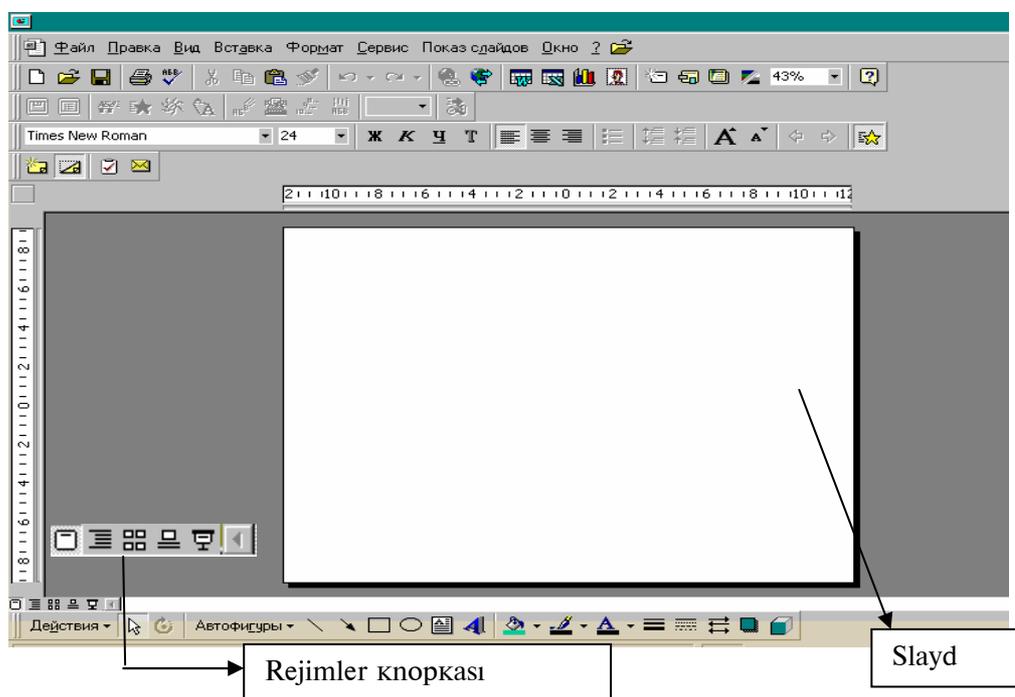
Бул жердеги хәр бир слайдлардың көринисине сәйкес рәуиште таңлап алыў керек болады. Буның ушын бағыт кнопкалары ямаса тышқаншадан пайдаланыў мүмкин.

Диалог айнасы керекли жағдайда, мәселен: „Бос слайд“ („Пустой слайд“) көриниси таңланады хәм „ОК“ кнопкасы басылады.

Бул әмеллер орынланғаннан соң **POWER POINT** программасының улыўма көриниси пайда болады.

POWER POINT программасының улыўма көриниси: Басламалар қатары, горизонтал меню, үскенелер панели („стандарт“, „форматлаў“ хәм сүүретлер менен ислеў), режим кнопкасы, (слайдлар режими, структуралар режими, таңлаў режими, көрсетиўлер режими) хәм ишки майданды өз ишине алады.

POWER POINT программасының улыўма көриниси.

POWER POINT экранының пәски шеп мүйешинде ислеў режими хәм оның түрлерин басқарыўшы кнопкалар (пиктограмма) топары жайласқан. **POWER POINT** программасындағы бул кнопкалар ўазыйпалары төмендеги кестеде келтирилген.

Кнопка	Режим	
	Слайдлар	Бул режим таңданғанда экранда тек ғана бір слайд сәулеленеди. Слайдлар режимі хәр бір слайдты ізбе-ізлик пенен безеп, оған керекли текстлерди киритиўге жүдә қолай.
	Структура-лар	Структуралар режиминде хәр бір слайд белги менен аңлатылады. Слайд белгисинен кейин тәртип номери басламасы жайласқан. Басламасы астында слайд тексти көринеди. Структура режимин көргизбе структурасын өзгерткенде, баслама хәм текстлерди қайта ислеўде қолланыў усыныс етиледі. Текст слайдын структураның бес дәрежесине жайластырыў мүмкин. Бул режимде хәмме слайдлардың басламасы хәм текстин көрип шығыў, көргизбе структурасы слайдларын безеў хәм сўўретлерди көрип шығыўға албырамастан тексерип шығыў мүмкин.
	Слайдларды таңлаў	Слайдларды таңлаў режиминде барлық слайдлар экранда киширейтилген жағдайда көринеди. Бул режим слайдлардың орнын алмастырыў усылын орнатыўда хәм көрсетиў ўақтында слайдлардың экранда көринип турыў ўақтын белгилеўде қолланылады. Буннан тысқары бул режимде слайдлардың орнын алмастырыў хәм слайдларды керекли орынға көшириў имканияты бар болады.
	Белгилер	Бет белгилери режимі лекция ушын керек болған белгилерди таярлаўда хәм көрип шығыўда қолланылады. Көргизбе жаратылғанда хәрбір слайдты айрықша бетлерге көшириў хәм хәр бетти басқарылыўшы текстлер менен толтырыў мүмкин.
	Көрсетиў	Көрсетиў режимі көргизбениң соңғы көринисин көриў ушын қолайланған. Бул режимде слайдлар экранға ізбе-із шақырылады. Көрсетиў тәртиби көзленген мақсетке қарап орнатылады. Жоқарыда қайталанғанлардың барлығы көрсетиўден бурын таярлап қойылады.

Жаңа көргизбени жаратыў.

Жаңа көргизбени жаратыўда Горизонтал менюдиң „Файл-Создать“ („Файл-Жаратыў“) буйрықлары орынланады. Бул буйрықлар орынланғаннан соң „Презентация жаратыў“ („Создать презентацию“) диалог айнасы экранда пайда болады. Бул айнада төмендеги функцияларды орынлаўшы буйрықлар бар:

1. Улыўма (Общие)- жаңа көргизбе жаратыў қәлиби;
2. Презентация дизайнлары - түрли көргизбелердиң сўўретлеў реңлери хәм қәлиплерин көрсетиў, яғный рең түри, хәриплер көриниси хәм көргизбениң басқа атрибутларын анықлаў ушын POWER POINT тың дизайн шаблонын таңлаўыныңыз мүмкин.

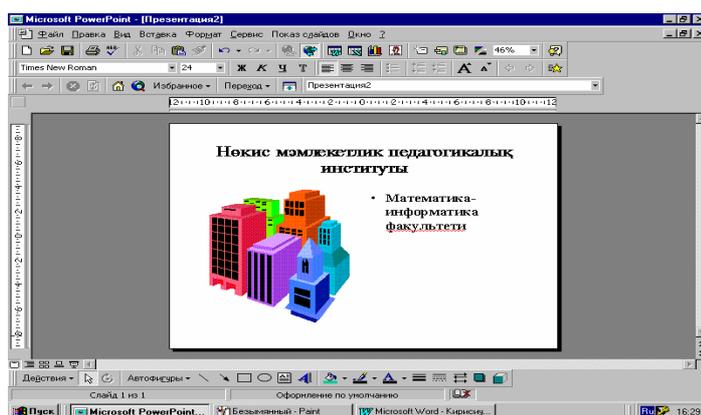
3. Презентация түрлері - бұнда түрлі тарауларда ис алып барыу үшін қолайластырылған таяр презентациялар көринислери келтирилген.

4. WEB көринистеги басламалар

Жоқардағы презентацияларды жаратыу хэм олардың түрлерин, дизайнларын хэм басламаларын таңдау тышқанша арқалы әмелге асырылып, иске түсириу үшін ОК кнопкасы басылады.

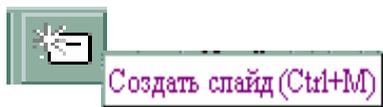
Слайдлар режиминде ислеу

Бул режимде жаңа слайд жаратыу, оның белгисин өзгертиу, слайд текстин териу баспаға шығарыу, слайдларды группалау, рең схемасын өзгертиу хэмде арнаулы фон жаратыу мүмкин.

Таярланған слайдтың улыуа көриниси

• Жаңа слайд жаратыу үшін айнаның стандарт үскенелер панелиндеги (Слайд жаратыу) кнопкасы (пиктограммасы) басылады.

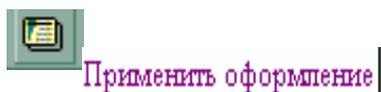

• Слайд белгиси, түри, көринислерди өзгертиу үшін айнаның стандарт үскенелер панелиндеги (слайдты өлшеу) кнопкасы басылады.

• Слайдлардың беზეу ислерин өзгертиу үшін сол панелдеги „Применить оформление“ (Беზეу қолланылсын) кнопкасы басылады.

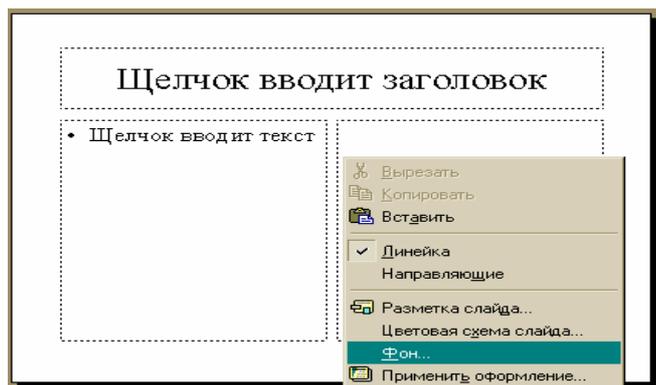
Слайдқа текст киритиу хэм оны баспаға шығарыу еки усылда әмелге

асырылады: 1) текст ушын ажыратылған майданға тышқанша көрсеткишин алып келип шеп кнопкасы басылады хэм курсор пайда болғаннан соң текст клавиатура арқалы киритиледи; 2) Тышқанша көрсеткиши „А“ кнопкасы (пиктограмма) ға алып келинип басылады хэм керекли тараўға текст киритиледи.

- Слайдларды киширейтиў ушын текст блогы таңланады ямаса объект хэм таңлаў маркери шегаралары таңланады.

- Өзгертиў киритиў ушын тышқаншаның оң кнопкасы басылады. Эқранда жәрдемши (контекстли) меню пайда болады. Менюдан керекли режим таңлап алынады.

Контекстли меню жәрдеминде слайдларды өзгертиў

Өз бетинше үйрениў ушын сораўлар

1. **POWER POINT** қандай дәстүр?
2. Слайд не, Онда нелер жайластырылады?
3. **POWER POINT** дәстүри қалай иске түсириледи?
4. Жаңа слайд қалай дүзиледи?

Презентация үстинде ислеў. Арнаўлы эффектлер хэм оларды орнатыў.

Реже:

1. Структура режиминде ислеў
2. Арнаўлы эффектлерди орнатыў.
3. Слайдларға анимациялар орнатыў.
4. Көргизбени сақлаў

Таяныш түсиниклер:

Структура режиминде, диалог айнасы, автомазмун устасы, анимацион эффектлер, реңдерди өзгертиў, беуеўлерди қолланыў, көргизбелерди сақлаў.

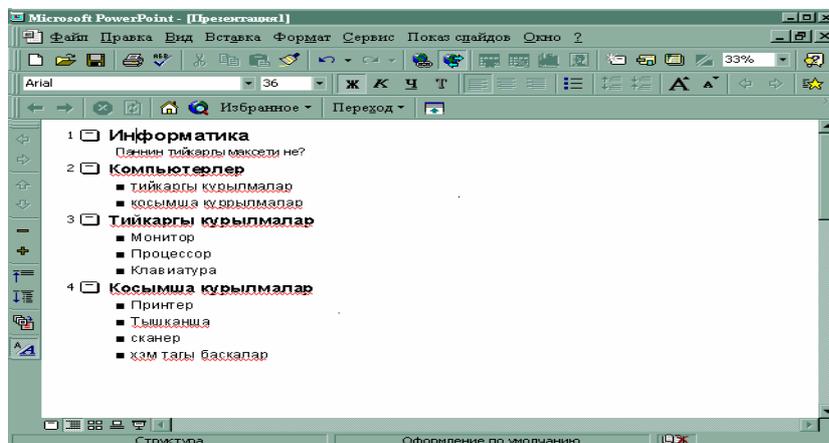
Әдебиятлар:

1. А.Абдуллаев., Ж.Жугинисова., А.Исмаилов. POWER POINT программасын оқыў процесинде қолланыў. (оқыўлық қолланба). Нөкис -2002.
2. А.Саттаров Информатика хэм хабар технологиялары. Билим 2005ж.

Структура режимінде ислеу

«Структура режимине өтиу» пиктограммасы иске қосылғанда, тәртіпленген хәр бир слайдтың текст хәм сүүрет көринислери жазылады. Оннан соң **Структура режимінде** диалог айнасы төмендеги көринисте болады:

Бұл режимде текстли мағлыұматларды киритиу, көргизбе топламын басқарыу

мүмкин. Соннан кейин бул диалог айнасында горизонтал менюдағы **«Показ слайдов»** («Слайдларды көрсетиу») бөлиминен **«Показ»** буйрығы таңланады хәм экранда жоқарыдағы көринис пайда болады.

Слайдлардың Структура режимінде ислегенинде слайдларда түрли әмеллер хәм кейингисине өткизиу ислери кнопкалары диалог айнаның шеп бөлегинде пайда болады. Оның улыұма көриниси төмендегише хәм булардан хәр бириниң ұазыйпалары төмендеги кестеде келтирилген

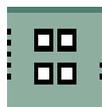

кнопкалар	ұазыйпасы
	Белгиленген абзацты бир қәдемге киширейтиу
	Белгиленген абзацты бир қәдемге үлкейтиу
	Белгиленген абзац кейинги абзац төменине түсириледі
	Белгиленген абзацты алдыңғы абзацтан алдын қояды
	Тек темасын көрсетеді
	Текстлердиң хәмме дәрежесин көрсетеді
	Барлық слайдлардың тек ғана темасын көрсетеді

	Барлық слайдлар темасын хәм тийкарғы текстлерин көрсетеди
	Форматлауды қосып өширеди

Слайдларды таңлау режимінде ислеу

Бул режимге өтиу үшін экранның шеп төменги мүйешиндеги (Слайдларды таңлау режимі) пиктограммасы таңланғаннан соң берилген

Режим сортировщика слайдов көринистеги айна пайда болады.

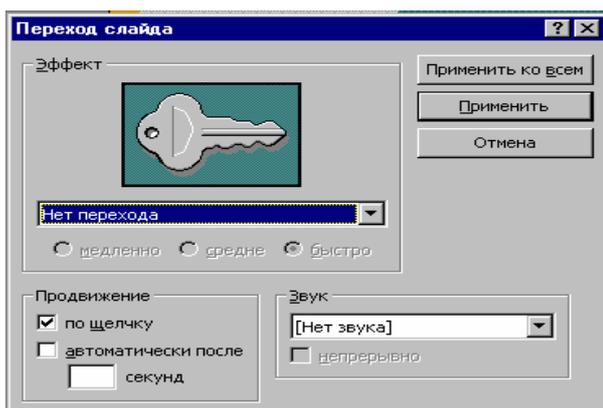
Бул режимде ис алып баруу процессінде экранда барлық жаратылған слайдлар көринип турады хәм бул слайдлардың көрсетиуин тәртипке салып турыушы хәм алмасыуын тәмийинлеуши пиктограмма

 пайда болады. Соның менен бирге қалеген слайдтың бирде бир бөлегине арнаулы белгилер хәм қойуу мүмкин. Бул болса (Белгилер басламасы режимі) пиктограммасы арқалы әмелге асырылады.

Арнаулы эффектлерди орнатуу

Арнаулы эффектлерди орнатуу дегенде көрсетиулерди бир слайдтан басқа слайдқа өткизиу тезликлери избе-излиги түсиниледи. Бул функцияны орынлау үшін **POWER POINT программасының** «Слайдларға өтиу» («Переход слайда») атлы диалог айнасы болып, ол горизонтал менюдағы төмендеги буйрықлар арқалы иске түсириледи.

«Показ слайдов» (Слайдларды көрсетиу) - «Переход слайда» (слайдқа өтиу) Бул буйрық орынланғаннан соң слайдқа өтиу диалог айнасы пайда болады. «Слайдқа өтиу» (переход слайда) диалог айнасының улыума көриниси.

Бул диалог айнада ис жүргизиу, яғный бир слайдтан басқа слайдқа өтиу еки усылда алып барылады:

1. Тышқанша кнопкасын басыу арқалы
2. Автоматик рәуиште (белгили тайынланған уақыт үшін)

Бул усылларды таңлау үшін тышқанша көрсеткиши керекли усыл үстине алып келинеди хәм оның шеп кнопкасы басылып, «барлық бар файл слайдларын

алмастырыу) («Применить ко всем») ямаса аралық (ис жүргизетуғын) файлдың слайдларын алмастырыу («Применить») белгисине алып келип таңланады.

Анимациялық эффектлер

Анимациялық эффектлерди қолланыу үшін форматлау үскенелер панелиндеги кнопкасы басылса, «Анимация эффектлери» («Эффекты анимации») үскенелер панели пайда болады.

1. Баслама анимациясы. Бунда анимация аты жазылады.

2. Текстли слайдлар анимациясы. Текст жазылған барлық слайдларды экранда көрсетеди.

3. Кириу эффектi. Бул пиктограммаға тышқанша көрсеткиши келтирилип басылғаннан соң, көрсетиу экранында белгилердин шығыу тезликлери пайда болады. Яғный белгилер избе-из тәртипте шығыуы тәмийинленеди.

Эффект въезда

4. Ушыу эффектi. Белгилердин көрсетиу экранында избе-из ушып түсиуин

тәмийинлейди.

Эффект полета

5. Камера эффектi. Көрсетиу слайдының сәулелениуин тәмийинлейди.

Эффект камеры

6. Жанып- өшиу эффектi. Бунда слайдқа жазылған хабарлардың экранда бир

мәрте пайда болып жоғалыу жағдайын тәмийинленеди.

Вспышка

7. Лазерли эффект. Слайдтағы жазыулардың ушыу тезлигин ҳәм түрли тәрәплерден олардың ушып түсиу параметрлерин өзгертиу пиктограммасы.

Лазерный эффект

8. Жазыу машинасы анимациясы. Бунда киритилген белгилер энди жазылып атырған жазыу машинасындағыдай пайда болады.

Пишущая машинка

9. Алып таслау эффекти. Бунда жаратылған слайдтағы белгилер бирде-бир кнопка басылғанша жасырынып турады.

Вбрасывание

10. Анимацияларды сазлау. Бул пиктограмма анимациялар параметрлерин сазлау ушын хызмет етеди.

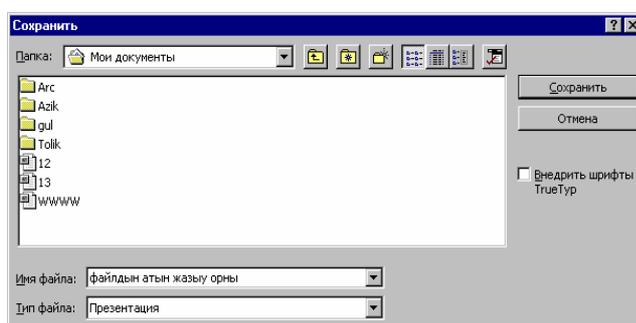

Настройка анимации

Көргизбелерди сақлау.

Жаратылған көргизбелер файллар жәрдеминде сақланады. Сақлау методы WINDOWS диң басқа программалар сыяқлы. Көргизбелерди сақлау төмендеги методларда орынланады :

1. Стандарт үскенелер панелиндеги сақлау (пиктограммасы) кнопкасы басылады ямаса горизонтал менюдан «Файл»-«Сохранить» буйрықлары бериледи. Сонда төмендеги диалог айнасы пайда болады хэм бул айнада төмендеги избе-изликте ис әмелге асырылады.

2. Сақлау ушын файл аты хэм папкасы көрсетиледи.
3. «Сохранить» («сақлансын») кнопкасы басылады.

Слайдларды көшириу, нуска алыу хэм қайта тәкирарлау

Жарататуғын көргизбеге сарп қылынатуғын ұақытты:

- Таяр слайдларды тәкирарлау
- Басқа көргизбеге жаратылған слайдларды көшириу, ямаса нуска алыу арқалы тежеу мүмкин.

Бир көргизбеде слайдларды тәкирарлау.

1. Қайта тәкирарланатуғын слайдты белгилен.
2. «Вставка» менюсинен «Дублировать слайд» («Слайд көширилсин») буйрығын таңлаң.

Басқа көргизбеге слайдларды көшириу

1. Бар болған хэмде басқа көргизбелерди ашың хэм «Слайдларды таңлау» режимине өтиң.

2. Еки слайдты бир айнаға түсириуі үшін «Окно» менюсіндегі «Упорядочить все» («Хәммеси тәртіпленсин») бұйрығын таңлаң.

3. Таңланған слайдты бир көргизбеден екіншисине алып өтиң.

Басқа көргизбеге слайдлардан нұсқа алыу

1. Басқа көргизбеге нұсқасы өткизилетуғын слайдлардан алдын турыушы слайдты белгилен.

2. «Вставка» менюснен «Слайды из файлов» («Файллардан слайдлар») бұйрығын таңлаң.

3. Нұсқасы өткизилетуғын слайдлар турған көргизбени табың хәм оны белгилен.

4. Нұсқасы өткизилетуғын слайдларды белгилен хәм «Вставить» («Киритилсин») кнопкасын басың.

Слайдларды өшириу

1. Өширилиуі керек болған слайдты белгилен.

2. <Правка> менюсындағы <Удалить слайд> (<Слайд өширилсин>) бұйрығын таңлаң.

POWER POINT дан шығыу

«Файл» менюснен «Выход» бұйрығын таңлаң.

MS POWER POINT программасының жоқарыда көрсетилген имканиятларын қолланып, төмендегі лаборатория жұмыстарын орынланыуын көрип шығамыз.

Өз бетинше үйрениуі үшін сораулар

1. Көргизбеге анимациялар қалай орнатылады?

2. Көргизбе қалай сақланады?

3. POWER POINT программасынан қалай шығамыз?

Компьютер технологияларына хызмет көрсетиү. Компьютер вируслары ҳәм олардан қорғаныү. Архивлестириү программалары.

Реже:

1. Компьютер вирусы ҳәм олардан сақланыү
2. Хызметши программалар ҳаққында түсиник
3. Дискти тазалаү, тексеріү, дефрагтациялаү, символлар таблицасы
4. Файлларды архивлеү.

Таяныш түсиниклери:

компьютер вирусы; вирус белгилери, вируслардан сақлаү; хызметши программалар; дискти тазалаү; тексеріү; дефрагментациялаү; архиваторлар ҳаққында; файлларды архивлеү; архивлерди ашыү; архивти жаңалаү.

Әдебиятлар:

1. А. Саттаров Информатика ҳәм хабар технологиялары. Билим 2005ж.
2. А. Абдикадиров Хабар технологиялары. Билим 2005ж.

Компьютер вирусы - бул арнаўлы жазылған онша үлкен болмаған көлемдеги программа, өзін басқа программаға жазыү жәнеде ҳәр қыйлы керексиз ҳәрекетлерди компьютерде ислейди. Программаның ишинде вирус болса бул зәхәрленген делинеди. Егерде бундай программа жумыс басласа, онда оны вирус басқарыүға кириседи. Вирусты табады басқа программаларды зәхәрлейди ҳәм басқа орынларға жуқтырыү ҳәрекетлерин ислейди. Мысалы, файлларды ислеүден шығарады ямаса дисктеги жазылған файлларды өширип таслайды. Вируслардың барлық ҳәрекетти жетерли дәрежеде тез болыүи мүмкин. Вирус пенен зәхәрленген компьютерде төмендегилер жүз бериүи мүмкин:

- бир неше программалар жумыс ислеүин тоқтатады ямаса туўры ислей алмай қалады;
- экранда басқа мағлыұматлар ҳәм ҳәр қыйлы белгилер шығады;
- компьютердің ислеү мүмкиншилиги сақланады;
- бир неше файллар бузылған болады.

Егерде вирустан сақланыү әмеллерин орынламасаңыз, онда зәхәрлениү кәуипли болады.

Вирустан төмендеги файллар зәхәрленген болыүи мүмкин:

1. Орынлаүшы файллар: кеңейтпеси .COM ҳәм .EXE файллар, оверли файллар.

Бул файллар зәхәрлеүши вируслар файлы делинеди. Вирус бул файллар орынлаүға жиберилгенде оның жумысына кесент жасайды. Бул вируслар компьютер ядында қалады ҳәм келеси жүклениүге кесент жасайды. Егерде бул вируслар жүклениүши файллардан бирин AUTOEXEC.BAT ҳәм CONFIG.SYS зәхәрлесе, онда қайта жүкленгеннен кейин де вирус өз жумысын даўам ете береді.

2. Операцион системаны жүклеүши ҳәм қатгы дисктиң бос жүклениүши записи.

Бул жайларды зәхәрлеүши вируслар жүклеүши ямаса бутли делинеди. Бул вируслар компьютердің биринши жүклениүинен-ақ иске кириседи ҳәм резидентли болып қалады, яғный компьютер ядында турақлы болып қалады. Зәхәрленген жүклениүши

запислерди тарқатыушы механизм компьютерге қойылатуғын дискеталар болып есапланады.

3. Құрылма драйверлери CONFIG.SYS файлы. Бул файлда жайласқан вирус тийисли құрылманың ислеуине кесент береді. Құрылма драйверлерин зәхәрлеуши вируслар онша көп тарқалмаған, себеби драйверлер бир компьютерден екіншисине оғада аз муғдарда көшириледі.

Мағлыұматларды вирустан сақлау үшін арнаулы вирустан сақлаушы программаларынан пайдаланыуымыз керек. Бул программаларды бир неше түрлерге ажыратуу мүмкин: детекторлар, доктор (фаги), ревизорлар (дисктиң системалы орынларын тексеріуши программа), доктор-ревизорлар, филтрлер (вирустан сақлау үшін резидент программа) хәм вакциналар (иммунизаторлар).

Детектор программалар - бир ямаса бир неше белгили вируслар менен зәхәрленген файлларды тутуу үшін хызмет етеді.

Доктор программалар ямаса фаги - зәхәрленген программаларды ямаса дискти емлейді. Программаны алдыңғы жағдайына келтиреді.

Ревизор программалар - ең дәслеп бар программа хәм дисктиң системалы орынларының аұхалы хәкқында мағлыұмат алады, оннан соң оны берилген аұхал менен салыстырады. Егерде қандайда бир тууры келмесликлер жүз берсе, ол хәкқында пайдаланыушыға хабар береді.

Филтр программалар - компьютердің оператив ядында резидент жайласқан болып, оператив системаға вирус тәрәпинен келетуғын хәр қыйлы керексиз хәрекетлер хәкқында пайдаланыушыға мағлыұмат береді.

Хызметши программалар

Қатты дисклерди эксплуатациялаған уақтымызда «жоғалған» бөлимлери болыуы мүмкин, бирден бир файлға тийисли болмаған хәм дисктиң бос бөлимине тийисли болмаған, деффект бөлимлер, керек емес файллар, х.т.б. Бул программаларды оқыу уақтында машиналардың искерлиги төменлейді, айырым уақытларда тоқтап қалуы мүмкин хәм машинаның ядының көлеми шекленген болғанлықтан толып кетиуі мүмкин.

NORTON DESKTOP FOR WINDOWS хәм **NORTON UTILITES** пакет программаларына кириуши көпшилик хызметши **WINDOWS** программалары, **WINDOWS** ға кириуши жаңа версиялар ямаса жаңа мүмкиншиликлерге ийе болады. Енди биз төменде усындай программалардың бири қатты дисклерди эксплуатация қылған уақытымызда «жоғалған» бир нешеуин атап өтейик.

NORTON DESKTOP - Диспечер программ хәм Диспетчер файлов хызметлерин хәм оларға қосымша хызметлерди ийелейді. **WINDOWS** қатламы сыпатында қолланыуға болады.

SPEED DISK - Дисктағы файлларды фрагментациялайды, дисктағы файл хәм каталоглардың жайласыуын оптимизациялайды, соның менен информацияға қатнас жасауды тезлетеді.

NORTON DISK DOCTOR - Дисктағы файллар системасының логикалық деффектлерин хәм физикалық қәтеликлерин тексереді.

SMART ERASE - WINDOWS орталығында SMARTCAN мағлыұматларды сақлау үшін резидент программаны пайдаланады. SMART ERASE программасы өширилген хәм қайтадан жазылып атырған файлларды, SMARTCAN каталогына көрсетилген мүддетке шекем сақлап турады.

NORTON BACKUP - қатты дисктағы (және тармақтағы) мағлыұматлардың архив нухаларын дискте ямаса стриммер кассеталарында сақлайды хәм қайта тиклейди.

NORTON ANTIVIRUS - вирусларға қарсы программалар. Дисктағы файллардың вируслар түсиуінен сақлайды, соның менен бирге архивленген файллардың ишки файлларын қоса тексереди (ZIP, ARC, ARJ, RAR хәм т.б.). 23000 ден аслам вирусларды анықлайды: соның менен бирге 1000 аслам полиморфлы (өзи өзгеріуіши) вирусларды табады хәм емлейди. Резидент программаны иске түсірип анық емес вирусларды табады.

SYSTEM INFORMATION - Компьютердің конфигурациясы, искерлиги, ядты пайдаланыу хәм тағы басқалар хаққында толық мағлыұматларды береди.

DISK COPY хәм **FORMAT DISK** - дискеталарды форматлау ямаса көшириуіши программалар. Бул программаның жәрдемінде биз жаңа дискетаны көрсетилген DOS версиясы бойынша форматлауға болады (тез форматлау, қәуипсиз форматлау хәм системалы форматлау).

Архивлеуіши программалар(RAR, ZIP, ARJ хәм басқа). Файлларды архивлеу

Архивленген файл деп бир неше файллардың жыйналып, көлемин киширейтип бир файлға жайластырылыуына айтамыз, оны зәрүр болғанда дәслепки жағдайға қайтарыу мүмкин. Архивленген файлда төмендеги мағлыұматлар сақланады:

- файл аты;
- файл сақланған каталог бойынша мағлыұмат;
- файлдың соңғы аты;
- архивтеги файлдың дисктеги көлеми.

Архив файллардың атлары:

ARJ – дәстүри бир неше файллар избе-излигинен архив дүзеди. Бул дәстүр үлкен көлемдеги файлларды архивлейди.

Архив файллары төмендеги кеңейтпелерге ийе:

.ZIP - PKZIP/PKUNZIP архив файллары ушын;

.ARJ - ARJ архив файллары ушын (көп томлық файллар ушын архив дауамының кеңейтпеси: .A01, .A02 х. т. б.)

PKZIP/PKUNZIP хәм ARJ программаларында керекли функцияны орынлау команда қатарында программаны шақырыу жеткиликли. ARJ программасының ислетилиуі команда коды, режимлер жәрдемінде әмелге асырылады. Команда коды - бул бир хәрип болып, команда қатарында ол дәрхал программа изінде көрсетиледи хәм программа орынлайтуғын әмелди көрсетеди. Мәселен:

A - архив файлына қосыу;

T - архив файлларын тексеріу;

E - архивтен файлларды шақырыу.

ARJ программасында қандай әмеллер толық ислетилиуі төмендеги режимлерде берилиуі мүмкин. Режим команда қатарының қалеген орнында көрсетилиуі мүмкин,

олар төмендегі белгілер жәрдемінде орынланыуы мүмкін: „-“, -V, -M. хәм т. б. ямаса „/“, /V, /M. хәм т. б.

Файлларды архивке жайластырыуда төмендегі форматлар ислетиледи:

PKZIP режим, архив аты, (файл аты);

ARJ команда, режим, архив аты (каталог), (файл аты) команда - бир хәриптен ибарат болып, ARJ программасы ушын орынланатуғын әмелди көрсетеди.

Команда параметрлери: Мысалы

Буйрық: A - файлларды архивке қосыу;

M - файлларды архивке өткеріу.

Архив аты - қайта исленип атырған архив файл бериледи.

Егер бул архив файл жоқ болса, ол автомат түрде дүзиледи. Егер де олардың кеңейтпелери де көрсетилмеген болса .ZIP PKZIP ушын хәм .ARJ кеңейтпеси ARJ программалары ушын қабыл етиледи.

Архив файлға режим таңлау. PKZIP хәм ARJ программалары файлларды архивке жайластырыуда 3-режимде ислейди: Add - барлық файлларды архивке қосыуы. UPDATE - жаңа файлды архивке қосыу. FRESHEN- архивтегі файлларға жаңа версиясын қосыу.

Мысалы:

ARJ U A: MYARJ - A: MYARJ.ARJ архив файлды жаңалау. Архив файл менен жұмыс исленип атырған (текущий) каталогтағы файллар қосылады.

Файлларды архивтен шығарыу форматы төмендегіше:

PKUNZIP режим архив аты [файл аты]

ARJ команда, режим, архив аты [каталог][файл аты]

Архив мазмунын көриу функциясы жәрдемінде архивтегі файлларды көриу хәм файллар хаққында толық мағлыұмат алыуға болады: файл қайсы каталогта, қайсы дискте жайласқанлығын, ең соңғы жазылған уақытын хәм файлдың көлемин билиу мүмкін.

Команданың форматы төмендегіше:

PKUNZIP -V - архив аты [файллар аты]

ARJ L архив аты [файл аты]

Өз бетинше үйрениу ушын сораулар

1. Компьютерде вирусы хәм олардан сақланыу жолларын айтып берин.
2. Хызметши программалардың атқаратуғын хызметлери қандай?
3. Архивленген файл дегенимиз не?
4. Файлларды қалай архивлеймиз?

Мультимедиа құраллары. INTERNET тийкарлары.

Реже:

1. Мультимедиа құралларының қолланылатуғын тараулары
2. Шет тиллерин үйрениуши системалар
3. INTERNET түсиниги.

Таяныш түсиниклер.

Мультимедиа, аудио-видео, текст, графика хэм анимация, локал, глобал тармақ, интернет, сервер, коммуникация узели, Web-бети, адрес, излеу, гилт сөзлер, электрон байланыс.

Әдебиятлар:

1. А. Саттаров Информатика хэм хабар технологиялары. Билим 2005ж.
2. А. Абдикадилов Хабар технологиялары. Билим 2005ж.
3. М. Аламинов, И. Кунназаров, М. Алламбергенова, Интернет хэм электрон почтасынан пайдаланыу тийкарлары. (оқыулық қолланба). Нөкис -2002.

Мультимедиа-бул информатиканың программалық хэм техникалық құраллары тийкарында аудио-видео, текст, графика хэм анимация (объектлердин фазадағы хәрекеті) эффектлери тийкарында оқыу материалларын оқыушыларға жеткерип бериудин улымаласқан халдағы көриниси.

Қолланылатуғын тараулары

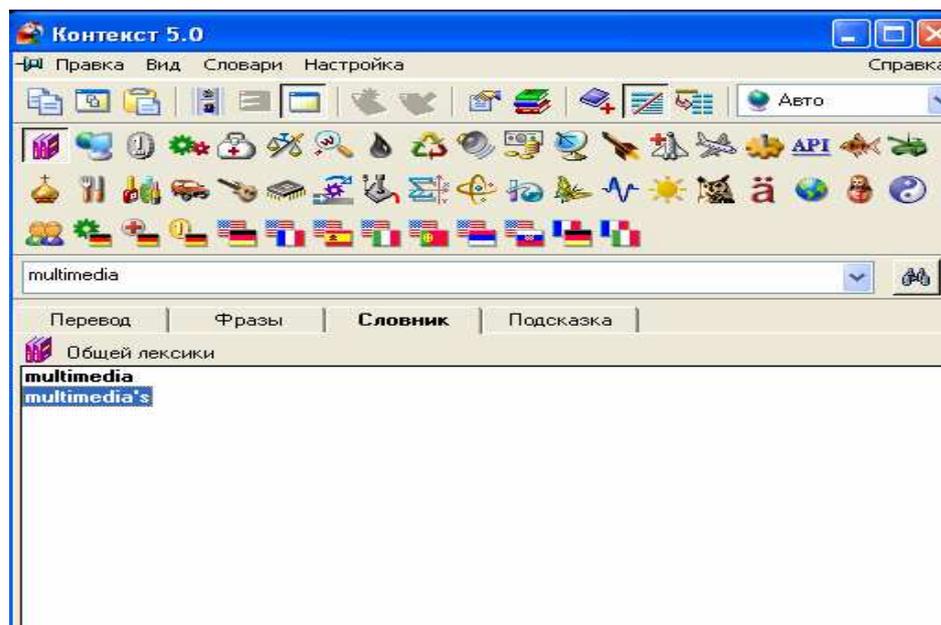
Хәзирги компакт дискларда бирқанша түрдеги әмелий программалар бар. Олардың ишинде илмий хабар хэм журнал мақалалары, көп қырлы техникалық баяннамалар, бухгалтериялық есабатлар топланған мағлыұматлар базасын табыу мүмкин.

Тасыушы машиналардағы хужжетлерге енди таяр сүүретлер, текстлер, аудио жазыулар видео көринислерди киритиу бирқанша аңсат. Мультимедиа энциклопедиалар, электрон карталар хэм үйретиуши дүзилерден пайдаланыу мүмкин.

CD-ROM топлағышларының бир кемшилиги бул қатты дисклерге қарағанда әстен хәрекетлениушеңлиги болып есапланады. CD-ROM топлағыш түрли интерфейслерге ийе болыуы мүмкин.

Шет тиллерин үйрениуши системалар

Бундай үлкен муғдардағы әмелий мультимедиа-системалар арасында **Learning English in multimedia** оқытыушы системаны ажыратып көрсетиу мүмкин. Ол баслаушылар ушын англис тилин оқытыу мақсетинде дүзилген хэм де **IFAP/IRI** (Италия) фирмасы тәрөпинен ислеп шығылған. Авторлар өзлериниң әмелиятында қолланылып атырған **English Platinum** мультимедиа системасынан бир көринис төмендеги сүүретте келтирилген.

Компьютер программасы жәрдеминде оқытуы аўызша сөзди тыңлаў хәм айтылыўын, сөйлеўин қадағалаў ушын видео хәм аудио кассетадан, сондай-ақ грамматика қағыйдалары берилген оқыў бирнеше оқыў қолланбасынан пайдаланылған ҳалда толтырылады. Өз-өзин қадағалаўдың бундай усылы оқытуы процессиниң сыпатын асырады.

Интернет - дүнья жүзлик компьютер тармақларының жыйындысы.

1980 жыллары INTERNET тиң кескин өсиў дәўири болды. Компьютерлердиң орайласпаған басқарыў тармағы менен байланыс ситемасы пүткил дүньяға тарқалған хәм шет ел бирлеспелери АҚШ тармағына байланысыўға қайыл болды. INTERNET тиң пүткил дүньяға таралыўы төмендеги тармақлардың қосылыўының есабынан болды:

- EUNET - Европадағы UNIX машиналары тармағы (1982 жыл);
- EARN-Европа оқыў хәм илимий тексерий орайларының тармағы (1983 жыл);
- JUNET - Япониядағы UNIX машиналарының тармағы (1984 жыл);
- JANET - Уллы Британияның бирлескен академик тармағы (1984 жыл).

INTERNET тиң кескин раўажланыўы хәм WWW бойлап саяхатлардың кең тарқалыўы соған алып келди, оларды бир қыйлы деп түсине баслады.

Келиң, алдын соны шешип алайық - INTERNET хәм Пүткил дүнья тармағы бирдей емес. INTERNET бул дүнья жүзлик компьютерлер тармақларының топламын белгилейди. INTERNET ҳәр түрли компьютер хызметлерин көрсетеди. Бул электрон почта, USENET телеконференциялары, FTP мағлыўмат файлларын узатыў системасы, TELNET узақтан терминалға кириў системасы, GOPHER системасы хәм Пүткил Дүнья тармағы - WWW INTERNET тиң тек ғана бир бөлими. Лекин ол жүдә тез раўажланбақта.

WWW - INTERNET тиң ең көп тарқалған хызмет түри. Оған байланысыў ушын компьютер хәм модем жетерли. Соның ушын пүткил дүнья тармағы пүткил әлем информациялар жыйнағы - китапханаға айланып қалды хәм дүньяға жайылды. WWW де информациялар бетлерде жайласты. WWW бетлери саны соңғы үш жылда жүз

миллоннан асып кетти. Бул бетлердің ийеси ким? Олар ири корпорациялар ямаса киши кәрханалар, университет хәм мектептер, мекемелер, журнал хәм газеталар ямаса әпиұайы адамлар. Бул бетлерде түрли мағлыұматлар жайласады. Хәзирги күнде WWW информация алыұдың хәм тарқатыұдың ең қолай усылы.

Демек, Интернет бул компьютер тармақлары жыйнағы болып, оның төмендегише имканиятлары бар:

- Информацияны оқыұ хәм тарқатыұ.
- Мағлыұматты атына қарап тез табыұ.
- Мағлыұмат нусқасын көширип алыұ.
- Хат алмасыұ.
- Телеконференцияларда қатнасыұ.
- Дискуссиялар алып барыұ.
- Диалог жасаұ.

Интернетте жумыс ислеұди неден баслаұ керек. Алдын-ала Интернет пенен ислеұ ушын арнаұлы программаға ийе болған мультимедиа, компьютер хәм компьютерлерди байланыстырыұшы модем болыұы шәрт. Модем телефон тармағы арқалы Сервер менен байланысады.

Сервер әдетте Интернет-Провайдерлерде жайласқан болады. Интернет-провайдер бул Интернет тармағының территориялық ўәкили болып есапланады. Ол сизин Интернет пенен ислеұиңизди тәмийинлейди: Интернеттиң ислеұин тәмийинлейди, Интернет пенен байланныстырады. Интернетке ийе болыұ ушын Интернет-провайдерге хабарласыұ керек.

Нәтийжеде Интернет компютериңизге орнатылды. Жумысшы столыңизда байланысыұ белгиси пайда болады. Мышь кнопкасын онда басыұыңыз бенен Интернетке байланысасыз.

Тийкарғы серверге территориялық тармақлар орнатылған, олар локаль тармақлар менен өз-ара байланыста болды.

Протоколлар, пайдаланыұшылар хәм серверлер. INTERNET ке байланыслы зәрүр болған базы бир түсиниклер келтиремиз.

Протокол - бул компьютерлер арасындағы байланыс орнатылыұында, мағлыұматларды қабыл қылыұ хәм узатыұда пайдаланылатуғын келисилген сигналлар. Яғный компьютерлер протоколлар жәрдемінде бир-бири менен байланысады. Протокол туұры болса ғана компьютерлер арасында байланыс орнатылады.

Бул компьютерлердиң байланысыұ тәртиби ямаса стандарты.

Сервер - бул басқа компьютерлер ямаса программаларға хызмет көрсететуғын компьютер ямаса программалар. Мәселен, басқа компьютерлерге өзиниң файлларынан пайдаланыұға рухсат бериұши компьютер Сервер болып есапланады. Бир компьютерде бир неше сервер ислеұи мүмкин. Мәселен, FTP, WWW, электрон почта серверлери.

Пайдаланыұшы - сервер ресурсларынан хәм хызметлеринен пайдаланыұшы компьютер ямаса программалар. Сервер сыяқлы бир компьютерде бир ўақытта бир неше пайдаланыұшы ислеұи (әдетте сондай болады) мүмкин. Мәселен, компьютер файл - сервердиң пайдаланыұшысы болыұы серверде жайласқан файлларды көриұи

хәм пайдаланыуы мүмкин, соның менен бир уақытта электрон почта программасы менен ислеуі мүмкин. Яғның бир неше сервердің пайдаланыушысы болыуы мүмкин.

Гипертекст орталығы. Интернетте мағлыұматлар гипертекст жәрдеминде баян етиледі. Гипертекст бул текстти гиперкөрсеткіш жәрдеминде түсиндириу. Яғның тексттеги қандайда бир сөз ямаса атаманы сыпатлауда басқа текст ямаса бетлерден пайдаланылады. Сыпатлама текстли, графикли, аудио ямаса видео мағлыұмат болыуы мүмкин.

URL (UNIFORM RESOURCE LOCATOR) INTERNET ке байланысуудың ең әпиұайы хәм қолай усылы болып, ол мәнзилди анықлайды. URL адрестеги мағлыұматтан қалеген пайдаланыушы пайдаланыуына болады. Яғның бул адрестеги мағлыұматтан өзиңиз, басқа бөлмедеги ямаса мәмлекеттеги кәсиплесиңиз де пайдаланыуы мүмкин. Бул мағлыұмат жайласқан мәнзилдің аты.

URL төмендеги форматқа ийе:

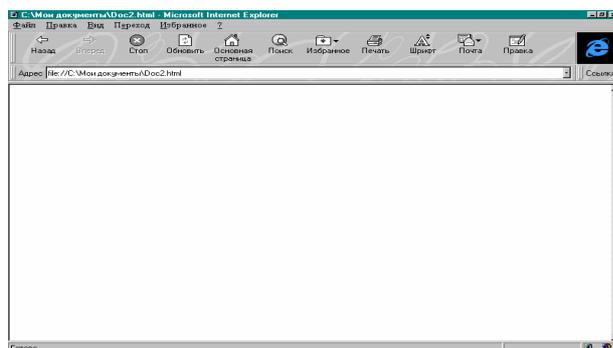
<байланысуу схемасы>:<байланысуу схемасына байланыслы мағлыұмат>

<Байланысуу схемасы> бул HTTP, FTP хәм GORNER лер.

INTERNET EXPLORER хәм онда ислеу тийкарлары

INTERNET EXPLORER программасы белгисинде мышшь кнопкасын еки мәрте басың.

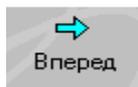
Нәтийжеде экранда программаның төмендеги айнасы пайда болады.

Айна басында меню қатары жайласады. Программа менюси **Файл, Правка, Вид, Переход, Избранное** хәм **Справка** командаларынан турады. Кейинги қатарда Инструментлер панелинің кнопкалары жайласқан. Интернет пенен ислегенде көбинесе Инструментлер панелиндеги кнопкалардан пайдаланылады. Соның ушын төмендеги инструментлер панелиндеги кнопкалар менен танысамыз.

Алдыңғы айнадағы мағлыұматты экранға қайтарады.

Кейинги айнадағы мағлыұматты экранға шығарады.

Жумысты тоқтатады.

Мағлыұматты излеу хызметин иске түсиреди

Каналларды экранға шығарады.

Кейин адрес қатары жайласқан. Ҳәм кейин тийкарғы айна мағлыұматлар айнасы жайласқан.

Интернетте қандайда бир мағлыұматты оқыұ ушын Адрес қатарына таныспақшы болған сайтыңыздың адресин киритесиз. Мәселен, адреслер қатарына ҮАНОО адресин киритип көрин.

Нәтийжеде усы сайт изленеди. Төменги ғалатлар қатарында „Адрес табылды. Жуұапты күтин“ деген мағлыұматлар пайда болады. Экранда бар неше минуттан соң сайт пайда болады. Керекли мағлыұматларыңызды таңлап оқыұыңыз мүмкин. Гипертекст асты сызылған болады. Гипертекстти оқыұ ушын онда мышь кнопкасын бир мәрте басың. Керекли мағлыұматты мышь жәрдемінде таңлап оқыұыңыз мүмкин.

Егер кейинге қайтпақшы болсаңыз кнопкасын шертиң. Алдыға өтиұ ушын кноп-касын басың. Интернетте ислеұ сондай аңсат ғәм заұықлы, Сиз қандай етип Интернет сайтларынан сайтларына өткениңизди ғәм ўақыттың өткенин сезбейсиз. Интернет сизди басқа бир әлемге баслайды. Бул бизге белгили Пүткил Дүнья Информациялар Әлеми. Дүньяның қәлеген точкасындағы мағлыұмат экраныңызда пайда болады.

Қандайда бир мағлыұмат зәрүр болса, оны көширип алыұыңыз мүмкин. Буның ушын Файл, Копирование менюларынан пайдаланыұыңыз керек. Мағлыұмат көширилип атырғанда файлда мағлыұмат көширилип атырғанлығы ғаққында айна пайда болады.

Сайттан бәрхулла пайдалансаңыз оны бетке киритип қойыұыңыз мүмкин. Буның ушын арнаұлы кнопкаларды басыұ керек.

Төменде Өзбекстандағы излеұ системаларын келтиремиз.

Өзбекстан излеұ системалары

ASSALOM INTERNET

Мәнзили WWW. ASSALOM.UZ

Өзбекстандағы биринши излеұ системасы. Ресурсларын көбейтиұ имканиятлары бар.

WELCOME TO UZBEKISTAN

Мәнзили WWW. GOW.UZ

Өзбекстан Республикасы ҳүкимети Сайты. Рәсмий информация, Олий мажлис қарарлары ғаққында хабар береди.

UZBEKISTAN REFERENCE

BOOK.WWW.UZ

Өзбекстан Республикасы ғаққындағы хабарларды өз ишине алады.

Өз бетинше үйрениұ ушын сораұлар

1. Мультимедиа системасы дегенимиз не?
2. Ҳәзирги ўақытта Интернеттиң әҳмийети қандай?
3. Интернеттен мағлыұматлар қалай алынады?
4. Қандай излеұ ресурсларын билесиз ғәм олардың хызмети қандай?
5. Тил үйрениұши дәстүрлердиң ислеұ усылы

Электрон почта хизмати.

Реже:

1. Outlook Express программасы
2. Электрон почта хизметин жаратыў
3. Адреслер китабы менен ислесиў
4. Хат жазыў ҳәм жөнелтиў тәртиби

Таяныш түсиниклер:

Почта сервери, Outlook Express программасы, үскенелер панели, хабар пайда етиў, хабарды узатыў ҳәм қабыл қылыў, хабарларға жуўап таярлаў, авторға жуўап бериў, адреслер китабы

Әдебиятлар:

1. А. Саттаров Информатика ҳәм хабар технологиялары. Билим 2005ж.
2. А. Абдикадилов Хабар технологиялары. Билим 2005ж.
3. М. Аламинов, И. Кунназаров, М. Алламбергенова, Интернет ҳәм электрон почтасынан пайдаланыў тийкарлары. (оқыўлық қолланба). Нөкис -2002.

Интернет электрон почта хизметине ийе. Электрон почта деген не? Электрон почта арнаўлы программа болып, оның жәрдемінде дүньяның қалеген точкасындағы электрон адреске түрли хат, хўжет, улыўма қалеген файлды жиберийиңиз ҳәм алыўиңиз мүмкин. Ең тийкарғысы мағлыўмат бир неше минутта жетип барады. Лекин оннан пайдаланыўиңиз ушын арнаўлы почта тармағы ямаса Интернет тармағына байланысқан болыўиңиз зэрүр ҳәм электрон адреске ийе болыўиңиз керек. Электрон адреси провайдер ашады. Ямаса Интернетте бийпул электрон почта хизметлери бар. Олардан пайдаланып, өзиңизге электрон адрес ашыўиңиз мүмкин.

Бул WWW.HOTMAIL.COM, WWW.USA.NET, WWW.YANOO.COM бул бетлерге кирип анкета сораўларына жуўап берип, адрес ашыўиңиз мүмкин.

Электрон адрес әдетте E-MAIL деп көрсетиледи. Электрон почта жибергенде тап хатты жибергендей, оның кимге, қай жерге ҳәм өзиңиздиң электрон адресиңизди жазып жибересиз. Сиз хатты бир неше адреслерге жиберийиңиз мүмкин. Электрон хатты жибергениңизден соң ол электрон почта қутысына жеткереди ҳәм оннан хат ийеси хатты алады. Яғный ҳәр бир пайдаланыўшы өзиниң почта қутысына ийе. Улыўма почта қутысынан хат жеке қутышаларға ҳәмме ўақыт жибериледи.

E-MAIL адрес форматы.

Электрон адрес төмендегише форматқа ийе:

<Электрон адрес пайдаланыўшы аты><бирлеспе, провайдер аты><мәмлекет аты>

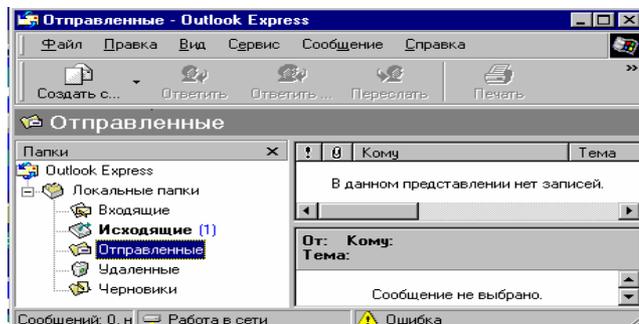
Мәселен, malika@mrc.freenet.uz

Демек, MALIKA - аты, MRC - бирлеспе, FREENET - провайдер, UZ - мәмлекет.

Хатты жиберийи ушын мәнзилин, теманы ҳәм өз мәнзилиңизди көрсетиийиңиз зэрүр. Электрон почта арқалы текст, график, аудио, видео, сўўретли хўжетлер ҳәм файлларды жиберийи мүмкин.

Электрон почта программалары менен ислеу

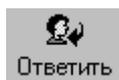
OUTLOOK EXPRESS программасы менен танысамыз. Бул программа менен ислеу жүдө аңсат ҳам қолай. Программаны иске түсириу ушын программа белгисинде мышь кнопкасын 2 мәрте басамыз ҳам экранда төмендегише айна пайда болады.

Айнаның жоқарғы бөлиминде меню командалары келтириледі. Кейинги қатарда инструментлер панели кнопкалары жайласқан. Электрон почта менен ислеуде инструментлер панели кнопкаларынан пайдаланыу жүдө қолай. Соның ушын төмендеги тийкарғы кнопкалар ұазыйпасын келтирип өтеміз.

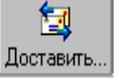
Хатты жазып жибереди.

Хат авторына жууап жазып жибереди.

Хатты басқа мәнзилге жибереди.

Хатты көрсетилген мәнзилге жеткереди.

Хатты өширеді.

Айна төменги бөлеги бир неше айнашалардан тұрады. Шепки айнада төмендеги бетлер дизими бар. Бул бетлер түсиндирмеси төмендегише.

Входящие

Бул бетте Сизге келген хатлар жайласады.

Исходящие

Бул бетте Сиз жазған хатлар жайласады.

Отправленные

Бул бетте жиберилген хатлар дизими келтириледі.

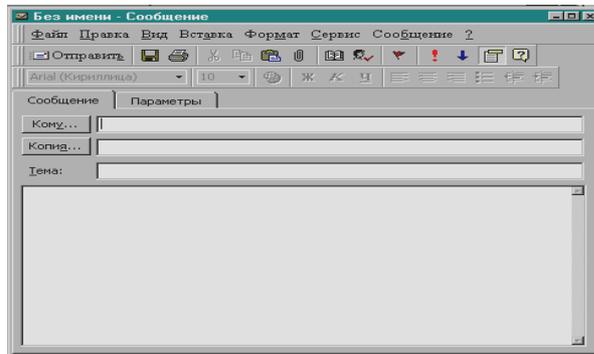
Удаленные

Өширилген файллар сақланатуғын корзина.

Бетке сәйкес хатлар дизими оң тәрептеги айнада бериледи. Төмендеги айнада күнделикли хат мазмуну көрсетиледи.

Хат жазыу ҳам жиберіу тәртиби.

Кәсіплес ямаса досларыңызға хат жазыу ушын кнопкасында мышь кнопкасын басың. Нәтийжеде экранда төмендеги айна пайда болады.

Кому майданына достыңыздың электрон адреси жазылады. Мәселен, alisher50@rambler.ru

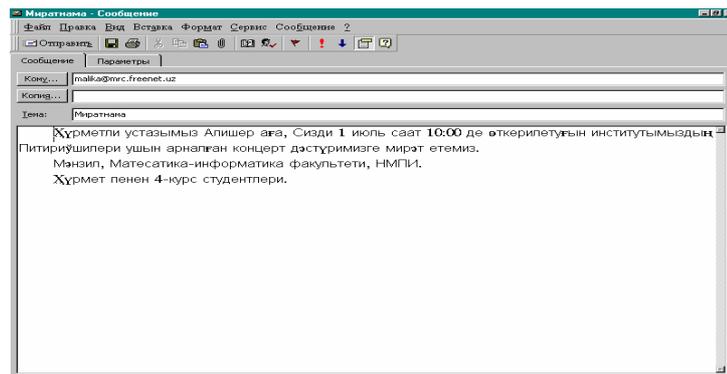
Копия майданында хат нұсқалары жиберилген дослардың адреслери келтириледі.

Тема майданында хаттың темасы көрсетиледі. Мәселен, „Мирәтнама“.

Төменги айнада хат жазылады. Мәселен,

„Хұрметли устазымыз Алишер аға, Сизди 1 июль саат 10:00 де өткерилетуғын институтымыздың Питириўшилери ушын арналған концерт дәстүримизге мирәт етемиз. Мәнзил, Математика-информатика факультети, НМПИ. Хұрмет пенен 4-курс студентлери.“

Хаттың дурыс жазылғанлығын төмендеги сүүрет жәрдеминде тексерип көриң.

Енди хатты ийесине жиберіу ушын төмендегилерди орынлаң.

- **Отправить** Отправить кнопкасын мыш жәрдеминде шертиң.
- Хаттың Исходящие бетине түскенлигин тексерің.
- Доставить почту кнопкасын басың.
- Хаттың Исходящие бетинен Отправленные бетине түскенлигин

тексерің.

Хатларды оқыу

Сизге келген хатларды көриу хәм оқыу ушын төмендегилерди орынлаң.

- Доставить почту кнопкасын басың.
- Входящие бетини ашың.
- Оқылмаған хатлар дизими қойыу қара ренде көрсетиледі.
- Хатты таңлап мыш кнопкасын бассаңыз хат мазмуны айнада пайда болады.
- Егер хат жазыушыға жуап жибермекши болсаңыз, Ответить автору кнопкасын басыу керек.
- Экранда хат жазыушы мәнзили көрсетилген айна пайда болады.
- Жуапты жазың хәм хатты әдеттегидей жиберің.

Хүжжетлерди жиберіу тәртіби

Қандайда бір хужжетти ямаса график, аудио хэм видеолы файлды хатқа қосып жиберіуге болады. Әдетте есабатлар, түрлі хужжетлер, сүүрет ямаса соған уқсас мағлыұматлар түсіндірме ретінде қосып жибериледи. Хужжетлерди таярланған программа форматында жиберген мақул. Мәселен, WORD ямаса EXCEL де исленген.

Сүүрет, мультимедиа, аудио ямаса видеоны да өз форматында жиберіу керек. Бирақ бул файллардың көлеминің үлкенлигин есапқа алып оларды жиберіуден алдын архиватор программалары жәрдемінде киширейтіу керек.

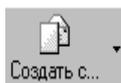
Буның ушын төмендегилерди орынлаң.

- Хатта түсіндірмеге сыпатлама келтириуиңиз мүмкин.
- Соң кнопкасын басың.
- Экрандағы айнадан хужжет жайласқан файл атын таңлаң хэм Вложить кнопкасын басың
- Хатты әдеттегидей жиберин.
- Отправленные бетин ашсаңыз, жиберген хатыңыз қасында түсіндірме белгисин көресиз.

Түсіндірмели хатты оқыу

Бундай хатты оқыу тәртіби төмендегише

- Хатты әдеттегидей ашың.
 - Хаттың оң жоқары бөлимінде түсіндірме белгисин мышь кнопкасы жәрдемінде шертин.
 - Нәтийжеде түсіндірме қылынған файл экранда пайда болады.
- Электрон почтадан пайдланыуға байланыслы мәсләхәтлер
- Хатты принтерде басып шығарыу ушын **Файл** менюсинде **Печать** командасын киритин.
 - Хатты өз-алдына файлға жазып қойыу ушын **Файл** менюсинің Сохранить как ямаса Сохранить командаларынан пайдаланың.
 - Керек болмаған хатларды DEL кнопкасы жәрдемінде өшириу зәрүр.
 - Хатларды тәртиплеу мүмкин, буның ушын Сообщение хэм Переместить в командаларынан пайдаланыуыңыз мүмкин. Бетлер Файл, Папка, Создать менюлери жәрдемінде ашылады.
 - Хатты табыу ушын Правка менюсинің Найти сообщение командасынан пайдаланыуыңыз мүмкин.
 - Корзинадағы хатларды базыда өшириуди умытпаң.
- Мысал ушын өзиңизге хат жазып көриң.
- OUTLOOK EXPRESS ти иске түсириң.
 - Сообщение, Параметры, Сервер менюлары жәрдемінде өзиңиздиң электрон адресиңизди анықлаң.

кнопкасын басың.

- Кому майданында компьютерге E-MAIL адресин киритиң.
- Тема майданында „Тест“ деп жазың.
- Хат майданында қалеген мағлыўматты жазың.
- Хатты жибериң.
- Жиберген хатыңызды таўып алып оқып көриң.

Өз бетинше үйрениў ушын сораўлар

1. Outlook Express қандай программа?
2. Электрон почта қалай жаратылады?
3. Хабарды узатыў қалай әмелге асырылады?
4. Келген хатқа жуўап жибериў қалай орынланады?
5. Адреслер китабы не ушын керек?

Пайдаланған әдебиятлар

- ◆ С.И.Раҳмонқулова, Ф.З.Розиев, Виртуал кутубхона, Т.-2000., 80 бет.
- ◆ С.И.Раҳмонқулова, IBM PC шахсий компьютерларида ишлаш, Т.-1998.,224 б.
- ◆ С.Гуламов, Т. Шермухаммедов, А. Бегалов. Ихтисодий информатика. Ташкент, 2001.
- ◆ М.Арипов. – Информатика ва ҳисоблаш техникаси асослари. Тошкент. 2001
- ◆ У.Ю.Юлдашев, О.Ли, ва бошқалар, Текст лекции по курсу информатики, Т.-2001., 98 бет.
- ◆ М.Аламинов, И.Кунназаров, М.Алламбергенова, Интернет ҳам электрон почтадан пайдаланыў тийкарлары, Н.-2002. 40 бет.
- ◆ Федор Новиков, Андрей Яценко «MICROSOFT OFFICE в целом» «ВНУ-Санкт-Петербург», 1997.
- ◆ Р. Винтер, П. Винтер MICROSOFT OFFICE для WINDOWS 95 в подлиннике. «ВНУ-Санкт-Петербург», 1996.
- ◆ Т.А Нурмуханбетов, Компьютер саводхонлиги, 1-бөлим, Т. Мехнат 1994 ж.
- ◆ Фигурнов В.Э. IBM PC для пользователя. М. Инфра-М, 1997. 640 с.
- ◆ Насретдинова Ш. С. WINDOWS 95 учун EXCEL 7.0 саҳифаларида- Т: Ўзбекистон, 1999-й.
- ◆ А. Саттаров Информатика ҳам хабар технологиялары Нөкис, Билим 2005 ж.
- ◆ А. А.Абдукодиров Нөкис, Билим 2005 ж.
- ◆ А.Абдуллаев., Ж.Жугинисова., А.Исмайлов. POWER POINT программасын оқыў процесинде қолланыў. (оқыўлық қолланба). Нөкис -2002.
- ◆ А.Абдуллаев, Б.Каллиева, Ж.Жугинисова, М.Алламбергенова. Информатика ҳам хабар технологиялары пәни бойынша лабораториялық жұмыслар. Нөкис- 2003 жыл
- ◆ А.Абдуллаев, Б.Каллиева, Ж.Жугинисова, М.Алламбергенова. Информатика ҳам хабар технологиялары. Нөкис- 2003 жыл

Мазмуны

1	Информатика пәни хәм оның тийкарғы түсиниклери. Хабар хәм оның қәсийетлери.....	3
2	Есаплаў техникасының раўажланыў тарийхы хәм әўладлары. Жеке компьютерлер хәм олардың түрлери.....	6
3	Компьютердиң программалық тәмийинлениўи. Операцион система.....	11
4	WINDOWS операцион системасы ҳаққында мағлыўмат.....	15
5	WINDOWS тың айналары хәм олардың түрлери. Баслаўыш (Проводник) ярлығы хәм оның менен ислеў.....	20
6	Графикалық редактор ҳаққында мағлыўмат. PAINT дәстүри.....	24
7	Текстли редакторы. WORD айнасының көриниси хәм элементлери ҳужжетлерди жаратыў.....	30
8	Ҳужжетлерди редакторлаў. Текстлерди форматлаў. Кестелер дүзиў.....	35
9	EXCEL электрон кесте процессоры хәм электрон ҳужжетлер менен ислеў технологиясы.....	40
10	Жумыс китабы менен ислеў. Формулалар менен ислеў. Диаграммалар жаратыў усыллары.....	45
11	Презентация жаратыў дәстүрлери. POWER POINT дәстүри.....	50
12	Презентация үстинде ислеў. Арнаўлы эффектлер хәм оларды орнатыў.....	55
13	Компьютер технологияларына хызмет көрсетиў. Компьютер вируслары хәм олардан қорғаныў. Архивлестириў программалары.....	61
14	Мультимедиа қураллары. INTERNET тийкарлары.....	65
15	Электрон почта хызмети.....	70

